

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Louise Wendel

Åklagarrollen och den misstänktes rättigheter

Examensarbete
20 poäng

Gunnar Bergholtz

Processrätt

HT 2000

Innehåll

Förkortningar	3
1 INLEDNING	4
2 PROCESSUELL TILLBAKABLICK	6
3 ÅKLAGARENS UPPGIFTER OCH DELADE ROLL	7
4 OBJEKTIVITETSPRINCIPEN	9
5 ÅKLAGAREN SOM FÖRUNDERSÖKNINGSLEDARE	10
5.1 Förundersökningens bedrivande	12
5.2 Åklagarens förhållande till den misstänkte under förundersökningen	15
5.3 Några straffprocessuella tvångsmedel	17
5.5 Åklagarens förhållande till målsägande och massmedia	20
6 ÅKLAGARENS DÖMANDE FUNKTION	22
6.1 Särskild åtalsprövning	23
6.2 Åtalsunderlåtelse	24
6.3 Strafföreläggande	24
7 ÅKLAGAREN SOM PART I RÄTTEGÅNGEN	26
7.1 Åklagarens förhållande till rätten	27
7.2 Åklagarens skyldighet gentemot den tilltalade under huvud- förhandlingen	28
7.3 Åklagarens förhållande till målsägande	30
8 DEN MISSTÄNKTES RÄTTIGHETER SÄRSKILT ENLIGT EUROPAKONVENTIONEN	33
8.1 Oskyldighetspresumtionen	33
8.2 Rätten att inte behöva belasta sig själv och rätten att vara tyst	34
8.3 Rätten för den misstänkte att förhöra vittnen	37
8.4 Rätt till underrättelse och försvarare	38
9 BÖR ÅKLAGARROLLEN FÖRÄNDRAS FÖR ATT TILLGODOSE DEN ENSKILDES RÄTTSSÄKERHET?	39
9.1 Förundersökningsledarskapet	40
9.2 Åklagarens dömande funktion	43
10 EGNA SYNPUNKTER	44
Käll- och litteraturförteckning	48

Förkortningar

BRÅ	Brottförebyggande rådet
DN	Dagens nyheter
DsJu	Departementsserien
	Justitiedepartementet
Europakonventionen	Den Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna
	Förundersökningskungörelsen (1947:948)
FUK	Justitiekanslern
JK	Justitieombudsmannen
JO	Lag (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare
LUL	Lag (1988:870) om vård av missbrukare i vissa fall
LVM	Nytt juridiskt arkiv, avd I
NJA	Nytt juridiskt arkiv, avd II
NJA II	Processlagberedningens förslag till rättegångsbalk SOU 1938:44
PLB	Proposition
Prop.	Riksåklagaren
RÅ	Riksåklagarens cirkulär
RÅC	Riksåklagarens författningssamling
RÅFS	Svensk författningssamling
SFS	Statens offentliga utredningar
SOU	Svensk juristtidning
SvJT	

1 Inledning

Åklagaren är en av rättens huvudaktörer. Han har en mångskiftande yrkesroll med vissa inbyggda intressekonflikter. Det åligger honom ett stort ansvar, särskilt då han måste iaktta strikt objektivitet under såväl den förberedande undersökningen som under rättegången. För att kort beskriva problemet väljer jag att citera Maths Heuman:

”Vid utövning av åklagarverksamheten både på förundersökningsstadiet och inför rätta inställer sig ofta den grundläggande intressekonflikten hur åklagaren skall kunna ådagalägga den objektivitet som krävs av en rättsstatens tjänare och samtidigt leda förundersökningen och driva den akusatoriska processen inför rätta på sådant sätt att försvaret icke får ett oerättigt övertag.”¹

Åklagarens roll i det svenska rättssystemet är präglad av mångfald. Han eller hon innehar minst tre olika positioner under hela den rättsliga processen. Detta leder naturligtvis till vissa

intressekonflikter och kan innebära svåra ställningstaganden i både juridiska och etiska frågor. Jag har valt att titta på hur åklagarens skyldighet gentemot den misstänkte ser ut, dels under förundersökningen, och dels under huvudförhandlingen. Den princip som då kommer i fokus är objektivitetsprincipen. Vilken skyldighet har åklagaren gentemot den misstänkte under förundersökning och huvudförhandling? Uppfyller åklagaren denna skyldighet med hänsyn till gällande lagstiftning och praxis på området, och är det över huvud taget möjligt för en åklagare att vara objektiv i sina bedömningar.

Syftet med min uppsats är att klargöra vilka uppgifter som tillkommer åklagaren, och visa på de problem som kan uppkomma i förhållandet med den misstänkte. Jag redogör även för den misstänktes rättigheter både enligt svensk lag och enligt Europakonventionen, eftersom åklagarens handlande i vissa fall är beroende därav. Jag vill speciellt uppmärksamma läsaren på det ansvar som åklagaren har gentemot den misstänkte, och vilka eventuella brister som finns i det svenska rättssystemet.

Till grund för arbetet har jag använt mig av uteslutande skriftligt material, i form av lagförarbeten, lagtext och litteratur. Tidnings och tidsskriftsartiklar har också varit till stor hjälp för mitt arbete. Jag har dessutom använt mig av uttalanden och avgöranden från de övervakande instanserna JO och JK. Detta har hjälpt mig att fullgöra syftet med min uppsats nämligen att visa på den juridiska och etiska balansgång åklagaren har att göra med i sina kontakter med den misstänkte/tilltalade.

¹ Heuman, s.119

Uppsatsen är disponerad så att jag först redogör för den historiska bakgrunden, som har stor betydelse för hur det svenska åklagarväsendet ser ut idag. Därefter följer ett avsnitt som klargör åklagarens olika uppgifter. Jag fortsätter med en genomgång av det grundläggande objektivitetskravet. Sedan kommer uppsatsens huvudavsnitt då jag redogör för den misstänktes rättigheter ur ett svenskt perspektiv. Dessutom sätter jag åklagarens objektivitetsplikt i sitt processuella sammanhang och tittar närmare på hur åklagaren bör agera i förhållande till den misstänkte/tilltalade under först förundersökningen och sedan huvudförhandlingen. Därefter följer en redogörelse för den misstänktes rättigheter enligt Europakonventionen. Avslutningsvis kommer att redogöras för vem som lämpligen bör leda förundersökningen för att rättssäkerheten och objektiviteten skall upprätthållas i en demokratisk rättsstat. Jag kommer även att diskutera eventuella förändringar i åklagarrollen för att förbättra rättssäkerheten ur den misstänktes perspektiv.

Jag har valt att i min uppsats behandla förhållandet mellan den misstänkte och åklagarmyndigheten. Detta har jag försökt att göra med bakgrund av de bestämmelser och direktiv som gäller för den svenske åklagaren. Objektivitetsprincipen hamnar naturligtvis i fokus vid en sådan granskning. Förhållandet mellan åklagaren och andra av rättsystemets deltagare såsom t.ex. målsägande eller domstol är även de mycket intressanta. Jag har behandlat dessa aspekter i den mån jag anser att de berör mitt uppsatsområde.

2 Processuell tillbakablick

Under medeltiden var den inkvisitoriska processen den processform man tillämpade på den europeiska kontinenten. Den hade sitt ursprung ur den romersk-kanoniska rätten som kom att ha ett stort inflytande på den europeiska rättsutvecklingen.² Domstolen initierade och ansvarade för utredningen av brott. Den inkvisitoriska, efterforskande processen var bristfällig i många avseenden, men framför allt för att samma domare som var ansvarig för brottets utredande även skulle döma brottslingen, och indirekt alltså bedöma kvaliteten på sin egen utredning.

I Sverige ända fram till 1600-talet, ankom det på målsäganden att väcka talan vid tinget även i brottmål. Under hela medeltiden var målsäganden den huvudsaklige åklagaren. Det enskilda åtalet spelade länge en dominerande roll.³ Man gjorde ingen skillnad mellan brottmål och tvistemål och hela processen gick ut på att kompensera målsägandes skada vilket skedde genom att man vid fällande dom utdömde böter.⁴ Under 1600-talet blev det vanligt att kronans ämbetsmän: fogdar, länsmän och fiskaler av olika slag, förde ansvarstalan å det allmännas vägnar.⁵ 1700-talets upplysningsideal medförde b.la. franska revolutionen och Montesquieus maktfördelningslära. Nu övergick ansvaret för utredning och bestraffande av brott på samhället. I Frankrike återupprättades åklagarväsendet som existerat där ända sedan medeltiden, och denna franska organisation kom att utgöra en internationell förebild.⁶

Efterhand ersattes den inkvisitoriska processen av den ackusatoriska. I Sverige hade vi aldrig en renodlad inkvisitorisk process. Rätten rannsade den tilltalade och kunde förelägga åklagaren att komplettera i målet, och formellt var processen ackusatorisk eftersom rätten ej upptog mål ex officio. Men eftersom rätten fungerade både som ledare av förundersökningen och domare, var den svenska processen i stort densamma som den kontinentala, dvs. inkvisitorisk.⁷ I 1734 års lag ingick ej någon allmän bestämmelse om förundersökningsverksamhet. Förundersökningsinstitutet utvecklades istället genom praxis.⁸ I slutet av 1800-talet påbörjades arbetet med att skapa den nya Rättegångsbalken. De tyska processlagarna tjänade som förebilder för många länder, däribland Sverige.⁹ Dessa byggde på en ackusatorisk princip där principerna om muntlighet, offentlighet och koncentration sattes i fokus och tillämpades av en utbildad

² Bring, s.19

³ Olivecrona, s.68

⁴ Ekelöf I, s.57

⁵ Bring, s.22

⁶ Ekelöf I, s.157, Jfr den engelska modellen där det allmänna uppdrar åt processförande advokater s.k. Barristers att föra ansvarstalan i rätten.

⁷ Klette, s.67

⁸ Bring, s.22

⁹ Modeér, Den stora reformen, SvJT 1999 s. 403

yrkeskår bestående av åklagare och advokater. Först under 1900-talet modifierades den svenska straffprocessen mer påtagligt i ackusatorisk riktning.¹⁰

Principen om fri bevisvärdering var en viktig hjälp för att den kontradiktoriska-ackusatoriska principen skulle fungera.¹¹ Med den nya rättegångsbalkens antagande 1942 vilken trädde i kraft 1948 kom den legala förändringen. Åklagaren skulle nu uppträda självständigt i förhållande till domare och polis.¹² Åklagarens nya roll var inte helt lätt att axla, han fick ofta hjälp och vägledning från domarhåll.¹³ Särskilda rättsäkerhetsgarantier för den misstänktes hemfrid fanns redan tidigt i svenska lagstadganden. T.ex. krävdes domares tillstånd för husrannsakan om den misstänkte motsatte sig detta.¹⁴

Då den nya rättegångsbalken infördes 1948 var åklagarna knappast väl förberedda. Åklagaren skulle nu självständigt leda förundersökningen, prestera gärningsbeskrivning som domstolen var bunden av, och behärska den muntliga processen med förhörsteknik och mycket annat. Åklagaren var vid den här tiden en f.d. landstats eller polistjänsteman med en landsfiskalsexamen. En examen som var otillräcklig och knappast kvalificerade åklagaren för sin uppgift. Ofta fortsatte härardshövdingen att som suverän leda hela rättegången. Fram till 1965 då åklagarbanan och polischefsbanan skildes åt, var åklagarutbildningen densamma som för polischeferna. 1965 kan man säga att åklagarväsendet för första gången blev helt anpassat till rättegångsbalkens regler. Juris kandidat examen blev ett krav liksom obligatorisk tingsmeritering. Den självständiga partställning åklagaren erhöll genom rättegångsbalken kunde först därmed intas av denne.¹⁵

3 Åklagarens uppgifter och delade roll

Åklagarens primära uppgift är att ansvara för utredning och lagföring av brott. Han skall bevaka det allmännas intresse under förundersökningen och i den efterföljande rättsliga processen ansvara för att statens straffanspråk upprätthålls. Åklagaren måste grunda sin uppfattning i skuldfrågan helt på objektiva grunder.¹⁶ Den svenske åklagaren innehar tre roller i rättsskipningen som:

-förundersökningsledare

¹⁰ Ekelöf V, s. 104,

¹¹ Ekelöf I, s. 62

¹² Modeér, Den stora Reformen SvJT 1999 s.422

¹³ Joel Laurin, En domares synpunkter på åklagarens uppgifter i rättegången, SvJT 1949 s.251 ff.

¹⁴ Bring, s. 23

¹⁵ Östberg, Åklagarreflektioner kring rättegångsbalken, SvJT 1999 s.441 f.

¹⁶ Lindberg, Om åklagareetik, SvJT 1997 s.199

-ämbetsman med domsmakt¹⁷
-part

I samtliga tre roller representerar åklagaren staten. De grundläggande regler som bestämmer hur en åklagare skall utöva dessa återfinns i rättegångsbalken. Han agerar förundersökningsledare i enlighet med rättegångsbalken 23 kap 3 §. Åklagaren har även en dömande funktion då han beslutar om att inte väcka åtal, se rättegångsbalken 20 kap 6 § och 7 § där åklagarens åtalsplikt återfinns. Åklagarens möjlighet att underlåta åtal genom åtalsprövning, åtalsunderlåtelse, och strafföreläggande är kanske de fall då åklagarens dömande funktion aktualiseras allra mest. Den tredje rollen som åklagaren axlar är den åtalande, d.v.s. då han för statens talan mot den tilltalande under huvudförhandlingen. Se rättegångsbalkens 46 kapitel där det i t.ex. i 6 § framgår att åklagaren är den tilltalades motpart.

” Vid huvudförhandlingen skall åklagaren framställa sitt yrkande. Den tilltalade skall uppmanas att kort ange sin ståndpunkt och grunden för den. Åklagaren skall därefter utveckla sin talan. Målsäganden och den tilltalade skall i den mån det behövs beredas tillfälle att utveckla sin talan.”

Någon motsvarighet till det svenska tredelade systemet finns inte direkt i något annat land. Den rollfördelning som vi har idag har delvis historiska förklaringar. Eftersom det innan 1965 i Sverige fanns en sammanslagen åklagar- och polismyndighet, där landsfiskalen även var polischef och förde statens talan i rättegången. Då man 1965 separerade polis och åklagare behöll åklagaren rollen som arbetsledare för polisen i en del avseenden.¹⁸

Europadomstolen har i fallet **Skoogström**¹⁹ tagit ställning till kollisionen mellan åklagarens olika roller. Fallet gäller brott mot artikel 5:3, som stadgar envars rätt att ofördröjligen efter frihetsberövande bli ställd inför domare. Den svenska staten menade att åklagaren måste ses som en ämbetsman med domsmakt och att åklagarens anhållningsbeslut skulle vara likvärdigt med en domstols beslut i häktningsfrågan. Samme åklagare som anhöll Skoogström skulle sedan föra statens talan mot honom. En domare skall till sin natur vara oberoende och opartisk. Detta kan inte sägas vara fallet med en åklagare eftersom han också för statens talan. Europadomstolen fällde därför Sverige för brott mot artikeln och menade att Skoogström inte ofördröjligen hade ställts inför en domare. Fallet Skoogström är intressant ur flera aspekter. Dels för att det visar att den officiella svenska uppfattningen är att åklagaren är en ämbetsman med domsmakt, och dels för att Europadomstolen ansåg att genom att åklagaren intar en partsställning i

¹⁷ Termen *ämbetsman med domsmakt* skapades av Sveriges representant i fallet Skoogström mot kommissionen och den europeiska domstolen för mänskliga rättigheter. Danelius, s. 117 f. Mer om detta fall nedan

¹⁸ Jacobsson, Lagbok i straffprocess, s.62

¹⁹ Skoogström mot Sverige Series A 83-A, 1984

rättegången, förhindrar detta honom att på ett tidigare stadium ikläda sig rollen som domare.²⁰

4 Objektivitetsprincipen

Eftersom Objektivitetsprincipen utgör en viktig del av detta arbete, har jag valt att ägna denna princip ett eget avsnitt. När det gäller förundersökningen är åklagarens plikt att vara objektiv fastställd i lag genom den principala bestämmelsen som återfinns i rättegångsbalken 23 kap. 4 § där stadgas följande:

” Vid förundersökningen skola ej blott de omständigheter, som tala emot den misstänkte, utan även de som äro gynnsamma för honom beaktas och bevis, som är till hans förmån, tillvaratagas.”

Objektivitetsprincipen innebär att utredningen skall bedrivas brett, allsidigt och förutsättningslöst. Bestämmelser om objektivitet återfinns även på andra ställen i rättegångsbalken och förundersökningskungörelsen. Bestämmelserna i rättegångsbalken 23 kap 12 § om förbud mot inkvisitoriska förhörsmetoder, kan även om denna regel riktar sig till alla förhørsledare, ses som ett betoning på vikten av objektivitet hos åklagarmyndigheten.²¹ Denna princip har tillkommit för att tillvarata den misstänktes/tilltalades rättigheter. Eftersom åklagarsidan har alla utredningsresurser till sitt förfogande och den andra sidan i mycket liten utsträckning kan påverka utredningens innehåll behövs en sådan regel för att i någon mån försöka jämställa dessa båda parter. Objektivitetsprincipen gäller både under förundersökningen och huvudförhandlingen.²²

JO kritiserade en åklagare som avstod från att kalla en målsägande till huvudförhandlingen. Målsägande hade enligt åklagaren gjort vissa iakttagelser beträffande gärningsmannen, vilka inte stämde in på den tilltalade. Trots detta avstod alltså åklagaren från att inkalla målsägande då huvudförhandling skulle hållas. JO framhöll vikten av att det åligger åklagaren att även ta fram omständigheter som talar till den tilltalades förmån.²³

Rent teoretiskt kan det verka underligt att samma part, d.v.s. åklagaren, som har en anklagande uppgift i målet också skall verka aktivt för att ta fram fakta som gynnar försvaret. Detta gäller även efter det att åtal har väckts. Åklagaren har ju dessförinnan kommit fram till att bevisen är starkare än de motbevis som finns och han har på grund av det, på objektiva grunder, beslutat att en fällande dom är att räkna med. Enkelt uttryckt kan sägas att åklagaren skall ta ställning till sitt eget

²⁰ SOU 1993:40 s. 37 och 234. Se även Mc Goff mot Sverige Series A 83-A, 1984

²¹ Heuman, s. 122

²² Heuman, s.26, Lindberg, Om åklagareetik, SvJT 1997 s. 205

²³ JO 1977/78, s.123

insamlade material och alltså på så vis ifrågasätta sitt eget omdöme.²⁴ Ytterst ansvarig för att objektivitetsprincipen fullföljs är naturligtvis domstolen som enligt rättegångsbalken 46 kap. 4 § har ett sekundärt utredningsansvar.²⁵ Det är dock av yttersta vikt att den tilltalade har en försvarare tillförordnad. Detta i förening med andra processprinciper såsom förhandlingsprincipen, som innebär att parterna bidrar till utredningen i målet, den kontradiktoriska principen, att man har rätt att bemöta anklagelser, och den ackusatoriska principen som innebär att den anklagande parten har bevisbördan.²⁶ Dessa principer i förening med en försvarare är enligt b.l.a. Ekelöf och Bring långt viktigare än objektivitetsprincipen.²⁷ Ekelöf anser vidare att åklagaren i processen i första hand skall se till att straffet inte blir för lågt, det är försvararens yttersta ansvar att värna om den tilltalades intressen. Han säger dock att åklagaren i de fall då försvararen underlåtit att åberopa omständigheter till förmån till den tilltalade, naturligtvis skall göra rätten uppmärksam på detta missförhållande.²⁸

Objektivitetsprincipen har även uppmärksamats internationellt. I b.l.a. FN:s Guidelines on the Role of Prosecutor stadgas i punkten 13 (b):

”In the performance of their duties, prosecutors shall: Protect the public interest, act with objectivity, take proper account of the position of the victim, and pay attention to all relevant circumstances, irrespective of whether they are to the advantage or disadvantage of the suspect”.²⁹

5 Åklagaren som förundersökningsledare

Åklagaren har en mycket viktig roll i samband med förundersökningen. Han leder undersökningen b.l.a. i alla de fall där någon är skäligen misstänkt för brott och saken inte är av enkel beskaffenhet.³⁰ Brott som är av enkel beskaffenhet återfinns i bilaga 1 till riksåklagarens cirkulär RÅFS 1979:1.³¹ Åklagare skall dessutom leda förundersökning då ett tidigt åklagarinträde bör ske med hänsyn till brottets juridiska svårighetsgrad. Exempel på sådana brott är grova skattebedrägerier, grova valutabrott och andra typer av sk ekonomiska brott.³² Åklagar- och polismyndighet är två enskilda myndigheter. Men åklagaren innehar

²⁴ Bring, s. 37

²⁵ Detta görs oftast genom att en offentlig försvarare förordnas, men kan även innebära att rätten ställer kompletterande frågor till förhörda personer.

²⁶ Angående dessa principer se Ekelöf I s. 45-67

²⁷ Bring, s. 38 och Ekelöf I, s.67

²⁸ Ekelöf, Recension av Brottets beivrande, SvJT 1953 s.28

²⁹ Compendium of United Nations standards and norms in crime prevention and criminal justice.s.166

³⁰ Fitger, s. 7:3

³¹ RÅFS 1979:1, RÅC I:95

³² RÅC I 95:3 st. 3.3

fortfarande vissa göromål av polisiär natur. En förundersökning inleds av polismyndighet eller åklagare. Frågan om vem som är förundersökningsledare har betydelse eftersom det är denne som ansvarar för förundersökningen i dess helhet.³³ Det är förundersökningsledaren som exklusivt avgör utredningens omfattning och vilka utredningsåtgärder som skall vidtas. I de fall åklagaren är förundersökningsledare är polismyndigheten skyldig att biträda vid utredningen, under förutsättning att polisen inte saknar resurser för detta ändamål.³⁴ Enligt rättegångsbalken 23 kap 3 § är det i de flesta fall polisen som leder förundersökningen under spaningsskedet medan åklagaren i många fall skall ta över ledningen när en viss person blivit skäligen misstänkt. Åklagaren utreder dock inte ärendet, han ger direktiv och fattar vissa beslut. Det spaningstekniska arbetet sköts av polisen som naturligtvis skall följa eventuella order från åklagaren.³⁵

I kapitlets 1 § stadgas att en förundersökning skall inledas så snart det finns skäl att anta att ett brott som faller under allmänt åtal blivit begånget. Syftet med förundersökningen är enligt samma kapitel 2 § framför allt att utreda om ett brott föreligger och i sådana fall vem som skäligen kan misstänkas för brottet. Dessutom skall förundersökningen leda till att tillräckligt material införskaffas och att åklagaren på grundval av detta kan göra en bedömning om tillräckliga skäl föreligger för åtal. Det andra huvudsyftet är att bereda målet så att bevisningen kan förebringas i ett sammanhang vid huvudförhandlingen.³⁶ Dessa bestämmelser är uttryck för omedelbarhets- och koncentrationsprincipen som är av stor vikt eftersom invecklade bevisfrågor är vanliga i brottmål.³⁷

Förundersökningen skall även ge den misstänkte en möjlighet att få inblick i åklagarens bevismaterial och kunna göra vissa ändringar och komma med nya relevanta uppgifter. Detta leder i sin tur till att underlätta för den misstänkte att förbereda sitt försvar.³⁸ Regler om rätt för den misstänkte att ta del av utredningen finns i rättegångsbalken 23 kap 18 §:

”Då förundersökningen har kommit så långt att någon skäligen misstänks för brottet, skall han då han hörs, underrättas om misstanken. Den misstänkte och hans försvarare har rätt att fortlöpande, i den mån det kan ske utan men för utredningen, ta del av vad som förekommit vid undersökningen. De har vidare rätt att ange den utredning de anser önskvärd och i övrigt anföra vad de anser nödvändigt”

Den svenska förundersökningen sker i princip helt utan inblandning av domstol. Frågor om vissa tvångsmedel och hemställan av kompletterande utredning utgör dock undantag. I Frankrike har man t.ex. särskilda undersökningsdomare som för att garantera rättssäkerheten övervakar förundersökningen. Att en annan

³³ FUK 1a § 2st

³⁴ SOU 1992:61 s.293

³⁵ Jareborg, s.145

³⁶ Fitger, s. 23:3

³⁷ Ekelöf V s.102

³⁸ Bring, s.125

myndighet anförtros avgörandet av åtalsfrågan än den som skall utföra åtalet är avsett som en garanti mot obefogade åtal.³⁹ Anledningen till den svenska modellen har sitt samband med de grundläggande dragen i vår processordning. Den ackusatoriska modellen som vi tillämpar i Sverige bygger på principen med två, i stort sett jämbördiga parter och en förhållandevis passiv domare.⁴⁰ En förundersökning kan avslutas på två sätt, antingen genom nedläggande eller genom beslut i åtalsfrågan.

5.1 Förundersökningens bedrivande

De grundläggande reglerna om förundersökningens bedrivande återfinns i rättegångsbalken och förundersökningskungörelsen. Eftersom ett av förundersökningens främsta ändamål är att bereda målet inför ett beslut i åtalsfrågan och en möjlig huvudförhandling är säkrande av bevisning en av de mest väsentliga uppgifterna. Bevisrätten enligt rättegångsbalken vilar på principen om fri bevisprövning. Begränsningarna om vad som får användas som bevis är mycket små. Detta innebär att förundersökningen kan variera mycket från fall till fall. Några av de olika utredningsåtgärder som kan behövas är t.ex. brottsplatsundersökningar, förhör och registersökningar. De flesta av dessa åtgärder är inte helt lagreglerade och har fått utvecklas genom praxis. Den lagstiftning som finns om förundersökningens bedrivande handlar i huvudsak om mera ingripande åtgärder då det är viktigt att man tar hänsyn till medborgarnas behov av integritet. Av förundersökningskungörelsen framgår att det är förundersökningsledaren som ansvarar för att den enskildes rättssäkerhetsintressen tillvaratas.⁴¹

Förundersökningen är till stor del inkvisitoriskt utformad, detta gäller främst under spaningsskedet. Den senare delen av förundersökningen har flera ackusatoriska inslag.⁴² De inkvisitoriska inslagen återfinns bl.a. i rättegångsbalken 23 kap 19 §, som gör det möjligt för rätten att förelägga åklagaren att under vissa förutsättningar vidta förundersökningsåtgärder och i princip låta rätten ta över rollen som förundersökningsledare. Dessutom har rätten möjlighet att avvisa åklagarens bevisning och en möjlighet att själv vidtaga åtgärder för att säkra bevisning.⁴³

I de brottsutredningar som inte är av enkel beskaffenhet och då det finns någon skäligen misstänkt för brottet agerar åklagaren vanligen förundersökningsledare. Åklagarens deltagande i förundersökningen har bl.a. motiverats med att han har en kontrollerande funktion för att objektivitetskravet skall efterlevas.

³⁹ Ekelöf V s.105

⁴⁰ SOU 1992:61 s.269

⁴¹ FUK 1a § 2 st.

⁴² Fitger, s. 23:4

⁴³ Östberg, Åklagarreflektioner kring rättegångsbalken, SvJT 1999 s.444

Objektivitetsplikten kan leda till interna konflikter, eftersom den kräver att förundersökningsledaren skall inta en opartisk "domareliknande" ställning, medan rättegångsbalken i övrigt utgår ifrån att åklagaren skall hävda statens straffanspråk.⁴⁴ För att åklagaren skall kunna uppfylla kravet på objektivitet fordras att han inte alltför mycket involverar sig i den förberedande spaningen och utredningen. Han bör hålla den nödvändiga distans som krävs för att han skall kunna göra en kritisk granskning av utredningsresultatet. Om åklagaren engagerar sig för djupt i det direkta arbetet med insamlande av material, kan det vara svårt för honom att frigöra sig från vissa föreställningar om olika personers inblandning i brottsligheten som han format sig i början av undersökningen.⁴⁵ Eftersom åklagaren till viss del skall kontrollera förundersökningens bedrivande kan ett alltför djupt engagemang leda till att denna kontroll försvagas. En av anledningarna till att åklagaren skall överta förundersökningen så snart någon skäligen misstänks för brott, så länge det inte handlar om brott av enkel beskaffenhet, är att lagstiftaren velat skapa en garanti för att förundersökningen skall bedrivas objektivt.⁴⁶ Fitger däremot anser att ett alltför tidigt åklagarinträde kan påverka åklagarens distans till förundersökningen, och att han därmed kan få problem att ta ett objektivt beslut i åtalsfrågan. Han anser vidare att om åklagaren står utanför förundersökningen så har den misstänkte en möjlighet att vända sig till honom med eventuella klagomål mot utredningen.⁴⁷

Förundersökningen är en förberedande undersökning och dess primära syfte är att skapa underlag för ett åtalsbeslut. Det är förundersökningens innehåll, och de bevis som den innehåller, som skall avgöra om det misstänkta brottet skall leda till åtal eller inte. Att polis och åklagare utför ett effektivt arbetet med att utreda brott och spåra misstänkta är en förutsättning för att strafflagstiftningen skall få praktiskt genomslag. De maktmedel som polis och åklagare råder över under förundersökningen är mycket omfattande och ingripande för den enskilde, vilket innebär att varje felaktig användning av dessa medel kan innebära allvarliga integritetskränkningar. En förundersökning medför ofta problem då polis och åklagares befogenheter inte alltid finns lagstiftade. Mot intresset för att undersökningen skall bedrivas så att ett brott klaras upp står hänsynen till den enskildes integritet och trygghet.⁴⁸ Då förundersökningen bedrivs är det viktigt att detta görs så att ingen i onödan utsätts för misstanke, man bör t.ex. inte förhöra någon på dennes arbetsplats.⁴⁹ Dessutom skall undersökningen ej orsaka någon person onödig olägenhet eller kostnad. Man bör ej heller verkställa en tvångsåtgärd så att en utomstående helt omotiverat får insyn i den misstänktes personliga förhållanden. Detta aktualiserades i ett fall, där polisen anlitat en

⁴⁴ Lithner, s.148

⁴⁵ Lindberg, Åklagareetik, SvJT 1997 s. 203

⁴⁶ Heuman, s. 122

⁴⁷ Fitger, s. 23.16

⁴⁸ Ekelöf V, s.116

⁴⁹ NJA II 1943 s. 301

utomstående person, en pressfotograf, som var närvarande vid en husrannsakan i ett fritidshus.⁵⁰

En annan viktig grundprincip för förundersökningen är att den bedrivs så skyndsamt som möjligt. Detta är av stor betydelse för den misstänktes trygghet, särskilt då denne har berövats friheten, se t.ex. reglerna i rättegångsbalken 24 kap 12 §, när den misstänkte är anhållen och rättegångsbalken 24 kap 18 § om när han har häktats. Andra skäl för att förundersökningen skall bedrivas skyndsamt är naturligtvis att man på ett tidigt stadium har större möjlighet att säkra bevisning och det allmänna intresset av att brott skall beivras så fort som möjligt.⁵¹

Förundersökningen är uppdelad på två olika faser. Först kommer spanings- och efterforskningsfasen som har till syfte att dels reda ut om något brott begåtts, och dels vem som skäligen kan misstänkas för brottet. Utredningens andra fas omfattar utredningsarbetet mot en definitivt misstänkt person. Gränsen mellan dessa båda faser kan vara svår att fastställa i praktiken. Rent teoretiskt markeras den av den tidpunkt, då bevisningen har blivit så stark mot en person att denne kan anses vara skäligen misstänkt.⁵² Flera viktiga rättsföljder uppkommer vid denna punkt. Vid det första förhöret efter det att den skäligen misstanken uppkommit skall den misstänkte underrättas om misstanken, därefter skall misstanken specificeras och brottet beskrivas konkret. Den misstänkte skall även underrättas om sin rätt att även under förundersökningen anlita en försvarare. Dessutom skall han få ta del av förundersökningen så snart det kan ske utan men för förundersökningen och även kunna begära kompletteringar.⁵³ För dessa rättigheter är reglerna om protokoll vid förundersökningen betydelsefulla.⁵⁴ Den misstänkte skall vid varje förhörstillfälle ges möjlighet till en granskning av förhørsprotokollet.⁵⁵ Härigenom underlättas inte bara den misstänktes försvar under huvudförhandlingen, utan det ger även den misstänkte en chans att förhindra att han över huvud taget blir åtalad. För den som är oskyldig kan detta vara mycket gynnsammare än att bli frikänd under rättegången. Huvudförhandlingen är ju till skillnad från förundersökningen offentlig, och det är inte säkert att allmänheten ser på den tilltalade som oskyldig för att åtalet har ogillats.⁵⁶ För samhället innebär detta dessutom processekonomiska fördelar.⁵⁷ Det är mycket viktigt att den misstänkte får inblick i det bevismaterial som polisen har samlat in, och att han har en möjlighet att komplettera vid behov.

De partsbefogenheter som tillkommer den misstänkte under förundersökningen är till för att utjämna det underläge som den misstänkte har i förhållande till polis och åklagare. Enligt Fitger är den misstänkte inte att betrakta som part under

⁵⁰ JK 1993 s. 73 ff.

⁵¹ Ekelöf V s. 117

⁵² Klette, s.67

⁵³ Se rättegångsbalken 23:18

⁵⁴ Se rättegångsbalken 23:21

⁵⁵ JO 1998/99 s.98 ff.

⁵⁶ Ekelöf V s. 103

⁵⁷ Bring, s. 81

förundersökningen. Ett sådant betraktelsesätt skulle innebära att man skulle kunna härleda olika rättigheter som tillkom honom.⁵⁸ Den grundläggande principen under den förberedande undersökningen är att den skall bedrivas objektivt och allsidigt, men i praktiken ställs den misstänkte redan på detta tidiga stadium av brottsmålsprocessen i ett kraftigt underläge. Förundersökningens objektivitet kommer i farozonen då både polis och åklagare har starka intressen av att få den misstänkte fälld. Detta är ganska naturligt då det ligger i sakens natur att dessa yrkeskategorier vill visa att de arbetar effektivt och inte misstänker fel person.⁵⁹

Förhöret under förundersökningen skiljer sig avsevärt från huvudförhandlingsförhöret. Under huvudförhandlingen sker förhöret öppet mellan två parter som båda utfrågar den tilltalade, under förundersökningen däremot är det vanligt att det enbart är den utredande polismannen som ensam förhör den misstänkte. Detta kan få betydelse då åklagaren ofta åberopar förundersökningsprotokollet som bevisning. Åklagaren jämför den tilltalades svar på frågor under huvudförhandlingen med vad han uppgivit på ett tidigare stadium under förundersökningen. Domstolen kan inte bortse från dessa fakta, och i realiteten förläggs en viktig del av huvudförhandlingen till polisens och åklagarens förundersökning, som ej är offentlig och i stort inkvisitorisk.⁶⁰

Enligt rättegångsbalken 23 kap. 12 § får inte medvetet oriktiga uppgifter, löften eller förespeglningar om särskilda förmåner, hot, tvång, uttrötning eller andra otillbörliga åtgärder användas i syfte att framkalla bekännelse eller uttalande i en viss riktning. Denna bestämmelse bygger på att den misstänkte inte skall kunna förhandla sig till ett lindrigare straff. Utformningen av rättegångsbalken 23 kap 12 § har ansetts lägga hinder i vägen för att använda så kallade kronvittnen.⁶¹

5.2 Åklagarens förhållande till den misstänkte under förundersökningen

Då åklagaren måste iakttä strikt objektivitet under hela den rättsliga processen är förhållandet gentemot den misstänkte ett intressant och konfliktfyllt område. Jag skall nedan försöka skildra hur detta förhållande bör se ut. Åklagaren samröre med andra av rättsprocessens deltagare är av viss vikt för att göra en sådan granskning, och jag har av denna anledning redogjort för hur åklagaren bör förhålla sig även till målsägande, domstolen och även i viss mån massmedia.

⁵⁸ Fitger, s. 23:63

⁵⁹ Klette, s. 69

⁶⁰ Se Maria Anderssons examensarbete, Juridiska fakulteten i Lund, HT-00
”Förundersökningsprotokollet som bevisning”.

⁶¹ Lindberg, Om åklagareetik, SvJT 1997 s.205f

När förundersökningen kommit till det stadiet att någon skäligen kan misstänkas för brott skall han enligt rättegångsbalken 23 kap 18 § underrättas om misstanken, och han skall därefter behandlas som part och får då vissa partsrättigheter. Den som har förklarats misstänkt har under vissa förutsättningar rätt att redan från detta stadium erhålla en offentlig försvarare.

Försvaren är en garant för att medborgaren inte står ensam gentemot den väldiga maktapparat som staten har till sitt förfogande. Den misstänkte har ingen skyldighet att aktivt verka för sitt försvar. Men om han inte får möjlighet till det så finns en påtaglig risk att åklagarens material inte utsätts för den kritiska prövning som är en förutsättning för att domstolen skall kunna avkunna en materiellt riktig dom. Den misstänkte har redan på förundersökningsstadiet rätt att biträdas av en försvarare. Dessa bestämmelse återfinns i rättegångsbalken 21 kap 3 och 3 a §§. Åklagaren bör i vissa fall ta initiativ till att den misstänkte anlitar en försvarare, särskilt om målet rör komplicerade juridiska frågor. Åklagaren bör även vara positivt verksam för att få den misstänkte att anlita en försvarare även då det ej är lagstadgat. Den som åtalas för ett allvarligare brott och riskerar ett långt fängelsestraff bör ha tillgång till försvarare både på förundersökningsstadiet och inför rätta.⁶² Den misstänkte skall samtidigt som han blir underrättad om att han är skäligen misstänkt även informeras om att han har rätt att anlita en försvarare.⁶³ Denna underrättelse skall inte lämnas så att den misstänkte får uppfattningen att det är onödigt att anlita en försvarare. Ur rättsäkerhetssynpunkt skapar en försvarare den bästa garantin för att polisen inte missbrukar sin maktställning och för att den misstänktes befogenheter blir effektivt utnyttjade.⁶⁴ Försvaren bör snarast möjligt överlägga med den misstänkte om hur försvaret skall läggas upp och förberedas.⁶⁵ Även om den misstänkte klargör att han inte vill ha en försvarare under förundersökningen är förhørsledaren med stöd av rättegångsbalken 23 kap 5 § inte bunden av detta. Särskilt om den misstänkte är berövad friheten genom häktning eller anhållande kan det finnas anledning för rätten att utse en försvarare ex officio. När den misstänkte har berövats friheten är behovet av en försvarare uppenbart, och även när misstanken avser allvarliga brott, behövs en försvarare nästan alltid. I rättegångsbalken 23 kap 18 § st. 1 p. 2 återfinns bestämmelserna om att den som är skäligen misstänkt och dennes försvarare har rätt att kontinuerligt ta del av vad som förekommit vid förundersökningen, efter hand som den går framåt. Regeln anses innebära en presumtion för att den misstänkte och försvararen har rätt att genast få del av allt som kommer fram. Om informationen förvägras skall förundersökningsledaren ange anledningen till varför ett avslöjande av uppgiften skulle vara till nackdel för utredningen.⁶⁶

⁶² Heuman, s. 123

⁶³ FUK 12 §

⁶⁴ Ekelöf V s.130

⁶⁵ Rättegångsbalken 21:7

⁶⁶ Ekelöf V s.131

Då slutförhör har hållits med den misstänkte, har denne en ovillkorlig rätt att få del av hela det föreliggande bevismaterialet innan åklagaren beslutar om åtal, detta kallas slutdelgivning. Åklagaren kan enligt rättegångsbalken 23 kap 18 § 3 st. hålla ett särskilt sammanträde med den misstänkte eller hans försvarare innan åtal väcks, om detta kan antas vara till fördel för åtalsbeslutet eller för sakens fortsatta handläggning i övrigt. Syftet med bestämmelsen är att i mål som rör omfattande eller juridiskt komplicerad brottslighet ge den misstänkte en möjlighet att få del av åklagarens påståenden och kunna klargöra sin inställning till dessa. Dessutom kan åklagaren i sin tur förenkla rättegången genom att i åtalet ta hänsyn till den misstänktes inställning. Man skall till viss del även kunna diskutera bevisfrågor, hur den misstänktes förhåller sig till eventuella skadeståndsanspråk bör också aktualiseras under detta möte. En sådan här överläggning kan på flera sätt vara till fördel för den misstänkte. Mötet skall dock vara frivilligt och väljer han att förhålla sig passiv och ej infinna sig så företas inga speciella sanktioner.⁶⁷ Men för att syftet med förberedelsen skall nås krävs naturligtvis att den tilltalade frivilligt medverkar till processen. Så kallad plea bargening, köpslående i åtalsfrågan som är vanligt förekommande i t.ex. USA finns det däremot inget utrymme för i svensk rätt.⁶⁸

5.3 Några straffprocessuella tvångsmedel

Regeringsformens 2:a kap. finns vissa grundläggande fri- och rättigheter samlade. Av stort intresse för åklagaren är främst bestämmelserna i Regeringsformen 2 kap 5,6,8 §§. Regelsystemet i Regeringsformen innebär att de där uppräknade fri- och rättigheterna endast kan inskränkas med hjälp av lag. Man kan t.ex. inte genomföra en husrannsakan eller ett frihetsberövande utan uttryckligt stöd i lag. Regeringsformens skydd gäller lika för alla, ingen person skall ställas utanför den gällande rättsordningen. Det skall inte spela någon roll hur grova och avskyvärda brott han har begått.

Åklagaren har tillgång till så kallade straffprocessuella tvångsmedel såsom t.ex. häktning och husrannsakan. Dessa bestämmelser utgör ett sådant lagstadgat undantag från Regeringsformens bestämmelser som nämnts ovan. När en sådan åtgärd används mot någon innebär det ett ingrepp i hans personliga rättssfär, i hans personliga frihet och integritet eller hans rätt att förfoga över honom tillhörig egendom.⁶⁹ Det är för rättssäkerheten i brottmålsprocessen av stor vikt att åklagaren noga iakttar rättegångsbalkens och förundersökningskungörelsens bestämmelser om tvångsmedlens användande och förundersökningens bedrivande. De allmänna rättsprinciper som ligger till grund för all användning av tvångsåtgärder för enskilda är legalitets-, ändamåls-, behovs-, och proportionalitetsprinciperna. Dessa principer samverkar till att tvångsmedel enbart

⁶⁷ Prop. 1986/87:89 s. 94f

⁶⁸ Lindberg, Om åklagareetik, SvJT 1997 s.206

⁶⁹ Ekelöf III, s.21 ff.

används för de i lagen angivna syftena, vid ett påtagligt behov, och då fördelarna med en sådan användning överväger nackdelarna. Vid en sådan bedömning skall även indirekta effekter vägas in, t.ex. vid intrång i tredje mans intressen. Alla dessa principer har tillkommit till skydd för den enskilde, för att denne skall undgå maktmissbruk, godtycke och större integritetskränkningar än ett effektivt beivrande av brott kräver. Självklart vore det enklare för åklagare och polis att bedriva brottsutredningar om dessa begränsningar inte fanns. Effektiviteten skulle självfallet öka om hänsyn till individens fri- och rättigheter kunde åsidosättas, men samtidigt skulle i motsvarande grad ett större antal individer, skyldiga och oskyldiga, utsättas för maktövergrepp och onödigt personligt lidande.

Dokumentation av verkställda tvångsåtgärder har av flera skäl stor betydelse ur rättssäkerhetssynpunkt. Dels är de av betydelse för den enskildes rättsäkerhet, och dels ger en korrekt dokumentation en möjlighet att i efterhand kontrollera att åtgärderna företogs på rätt sätt.⁷⁰ Åklagarens rätt att besluta om straffprocessuella tvångsmedel är en maktbefogenhet som måste vårdas med omsorg. En åklagare kan t.ex. aldrig använda ett straffprocessuellt tvångsmedel för allmänpreventiva åtgärder. Detta står enligt Lindberg i strid med både ändamåls och behovsprincipen.⁷¹

Proportionalitetsprincipen innebär att den företagna tvångsåtgärden i fråga om art, styrka räckvidd och varaktighet skall stå i rimlig proportion till vad som står att vinna med åtgärden. I varje enskilt fall skall det ske en prövning av om tvångsåtgärden över huvud taget behöver tillgripas med hänsyn till omständigheterna eller om syftet kan tillgodoses genom någon mindre ingripande åtgärd. Denna prövning kan leda till att man avstår från att utnyttja tvångsåtgärden om den skulle få skadeverkningar som inte är rimliga i förhållande till vad som skulle stå att vinna.⁷² JO har kritiserat en åklagares beslut om husrannsakan i en misstänkts bostad, då detta uppenbarligen stod i strid mot proportionalitetsprincipen. Den misstänkte hade stulit en bilstereo och JO menade att det inte stod i rimlig proportion till brottet att företa en sådan ingripande åtgärd som husrannsakan i bostaden.⁷³

I ett annat fall konstaterade JO att det stred mot ändamålsprincipen att företa husrannsakan i två personers bostäder sedan det uppkommit misstanke om stöld av fyra bildäck. JO ansåg att det borde ha varit mer naturligt att söka efter däcken på andra ställen, t.ex. på de misstänkta bilar.⁷⁴ Att använda ett tvångsmedel i syfte att *uppdaga* brott strider mot ändamålsprincipen.

⁷⁰ JK 1993 s. 92 och JO 1992/93 s. 141

⁷¹ Lindberg, Om åklagareetik, SvJT s.211f

⁷² Ekelöf III, s. 30, se även JO 1994/95 s.149

⁷³ JO 1988/89 s. 67

⁷⁴ JO 1990/91 s. 67

Tvångsmedelsregleringen syftar ju till att underlätta möjligheterna att *utreda* brott.⁷⁵

Häktning är utan tvekan det allra mest ingripande av de straffprocessuella tvångsmedel som finns till åklagarens förfogande. Häktning är dessutom det tvångsmedel som är det som mest liknar det traditionella färgelsestraffet. När någon lagligen häktas kränks de flesta av den enskildes grundlagsskyddade fri- och rättigheter.⁷⁶ Om den misstänkte hämtas i sin bostad av polis kombineras detta ofta med en husrannsakan. På häktet berövas den misstänkte sin frihet, och kroppsvisiteras. Han förhindras att ta emot besök och polisen har rätt att öppet avlyssna den häktades telefonsamtal och öppna hans post. Vidare kan även den misstänkte förhindras att följa med vad som händer i omvärlden, detta görs genom att han förbjuds att läsa tidningar, lyssna på radio och titta på TV.⁷⁷ Rent praktiskt får den misstänkte svårare att förbereda sitt försvar då han är häktad. Han får naturligtvis brevväxla och ta emot besök av sin försvarare, men även den psykiska påverkan som en häktning kan innebära gör att han i allmänhet har svårare att klara av sitt försvar än en misstänkt som lämnats på fri fot.⁷⁸ Det är av yttersta vikt att reglerna om häktning är klara och utgör en spärr mot en rättstillämpning som är till skada för rätts säkerheten och i alltför hög grad inskränker den misstänktes frihet och trygghet. Lagstiftaren har fastslagit en legalitetsgrundsats i rättegångsbalken 24 kap 23 § eftersom häktning är så pass ingripande för den enskilde.⁷⁹

Häktning är en ingripande och varaktig åtgärd och endast rätten är behörig att häkta en misstänkt enligt rättegångsbalken 24 kap 5 § 1 st. Häktning av en person som inte är åtalad kräver att åklagaren gör en häktningsframställning.⁸⁰ Om rätten skulle häkta en person i ett mål där åklagaren ännu inte gjort en häktningsframställning, är åklagaren skyldig att häva detta felaktiga häktningsbeslut. Det åligger alltså åklagaren ett visst ansvar för att frihetsberövandet inte är ogrundat även *efter* rättens häktningsbeslut.⁸¹ Enligt rättegångsbalkens 24 kap. finns det olika häktningsregler. Huvudregeln återfinns i rättegångsbalken 24 kap. 1 §. Om de förutsättningar som räknas upp där är uppfyllda så berättigar detta till häktning, regeln är dock fakultativ. Rätten skall pröva för vilket brott den misstänkte skall häktas, den gör sin bedömning med utgångspunkt ifrån brottets straffskala. Den häktade kan utan tidsbegränsning överklaga häktningsbeslutet särskilt.⁸²

⁷⁵ Lindberg, Om åklagareetik, SvJT s.211

⁷⁶ Ekelöf III s. 32

⁷⁷ Om dessa restriktioner se 6 och 9-12 §§ i häkteslagen som återfinns under rättegångsbalkens 24 kap, se även JO 1997/98 s.112 ff.

⁷⁸ Ekelöf III s. 32 f

⁷⁹ Jämför Regeringsformen 1 kap 1 §

⁸⁰ Se rättegångsbalken kap 24 11 §

⁸¹ JO 1996/97 s.57ff

⁸² Om åklagaren vill överklaga häktningsbeslutet så gäller den vanliga överklagandetiden på tre veckor enligt rättegångsbalken 51 kap.

Åklagaren är den som beslutar om att anhänga en misstänkt, detta ses ofta som en inledande åtgärd i förhållande till häktningen.⁸³ Åklagaren skall då han överväger att anhänga en misstänkt ta hänsyn till proportionalitetsprincipen.⁸⁴ Regeln ger åklagaren rätt att anhänga en misstänkt men inte skyldighet att göra detta. Genom ett anhållande försäkras sig åklagaren om att den misstänkte finns tillgänglig för ytterligare utredning och en eventuell häktningsförhandling.⁸⁵ Den misstänkte har ingen möjlighet att begära en överprövning av anhållandebeslutet hos *rätten*. Detta bör kunna motiveras med att ett anhållande inte är en långvarig åtgärd och att åklagaren relativt omgående måste få ett beslut av domstol för att få den anhållne häktad. Den anhållne har dock en möjlighet att få beslutet prövat, detta sker genom en prövning av överordnad åklagare⁸⁶

5.5 Åklagarens förhållande till målsäganden och massmedia

Objektivitetskravet kan ibland utgöra en viss svårighet eftersom åklagaren har en skyldighet att biträda målsägande. Åklagarens primära uppgift är dock att utföra allmänt åtal och målsägandetalan är endast en sekundär angelägenhet. Då förundersökningen pågår och åtalsfrågan ännu inte är avgjord så åligger det åklagaren att iaktta strikt objektivitet. Åklagaren måste därför vara extra uppmärksam på de konflikter som kan uppkomma mellan denna objektivitetsplikt och kravet på att stödja målsägande. Om åklagaren skulle agera mer direkt som ett ombud för målsägande skulle den absoluta objektiviteten inte fungera i praktiken. Den misstänkte skulle kunna få den uppfattningen att han utsatts för otillbörliga påtryckningar eftersom åklagaren bl.a. har personella tvångsmedel till sitt förfogande att använda mot den misstänkte. Detta är något som målsägande ej kan begära under pågående förundersökning.⁸⁷ Även efter det att åtal har väckts måste kraven på åklagarens objektivitet upprätthållas, och det måste anses som mindre lämpligt att han verkar som ombud för målsägande.⁸⁸ Åklagaren är därför betydligt mera självständig i förhållande till en målsägande än vad rättegångsombudet är i förhållande till den han företräder.⁸⁹ Ett möte mellan målsäganden och åklagare innan huvudförhandlingen är i de allra flesta fall inte nödvändigt. I lagstiftningsarbete har man avvisat tanken på att införa en generell regel om direkt kontakt mellan åklagare och målsägande inför huvudförhandlingen.⁹⁰ Om målsäganden kontakter åklagaren för ett möte bör

⁸³ Bring, s. 274 och rättegångsbalken 24 kap 6 § 3 st.

⁸⁴ Bylund s. 72 f

⁸⁵ Bylund s. 63, Ekelöf III s.48

⁸⁶ Bylund s. 79, Ekelöf III s. 48

⁸⁷ RÅC I 122

⁸⁸ Lindberg, Om åklagareetik, SvJT s.203

⁸⁹ DsJu 1986:10 s. 36

⁹⁰ DsJu 1986:10 s. 63

åklagaren dock acceptera detta, förutsatt att tjänsten medger det och att ett sammanträffande inte skulle anses vara lönlöst. Vid vissa grova våldsbrott, eller sexualbrott kan ett möte med målsägande vara värdefullt, då åklagaren kan förbereda målsägande på huvudförhandlingen. En sådan rättegång kan på många sätt vara påfrestande och åklagaren bereds genom ett sammanträffande tillfälle att beskriva den kommande förhandlingen, och berätta vilka typer av frågor som kan komma att aktualiseras under rättegången. Åklagaren som är underkastad objektivitetsplikt både under förundersökning och huvudförhandling bör för att undvika påståenden om olämpligt förfarande alltid sammanträffa med målsägande i närvaro av en tredje person. Målsäganden har möjlighet att få en stödperson eller ett målsägandebiträde utsett, detta gäller såväl under förundersökning som vid rättegång.⁹¹ I rättegångsbalken 12 kap 3 § finns ett uttryckligt förbud mot att åklagare agerar rättegångsombud, att åklagaren utför målsägandes talan om enskilt anspråk är att se som ett tjänsteåliggande. Det är naturligtvis förbjudet att åklagaren erhåller någon form av ersättning från målsäganden.⁹²

Åklagarverksamheten innehåller ibland spektakulära inslag i form av uppmärksammade förundersökningar och åtal. Många mål får därför uppmärksamhet i massmedia antingen på grund av intresse för den misstänkte eller eftersom själva saken är ovanligt allvarig eller känslöväckande. Medierna bidrar även till en viktig granskning av åklagarens handlande, och att ha en viss kontakt med medierna ingår som en naturlig del av åklagarrollen. Den sekretess som gäller för stora delar av åklagarverksamheten hindrar som regel inte att uppgifter lämnas till media.⁹³ Åklagarens omdöme måste avgöra vad som är lämpligt att lämna ut. En självklar utgångspunkt är att inte lämna ut uppgifter som skulle leda till skada för någon, oavsett om detta sker under förundersökningen eller på ett senare stadium. På det Nordiska Juristmötet 1987 diskuterades förhållandet mellan åklagaren och massmedia. Andenaes ansåg b.l.a. att en åklagare bör ta hänsyn till alla inblandade i saken och vara återhållsam med information. Detta gäller i allra högsta grad då skuldfrågan inte är helt säker.⁹⁴ En annan aspekt på kontakter med massmedia är att åklagarens objektivitet kan komma att ifrågasättas om han gör uttalanden som kan uppfattas som negativa för den misstänkte. Men naturligtvis är det av största vikt att åklagaren allmänt sett bör medverka i massmedia, detta bidrar till att åklagarrollen blir belyst.

6 Åklagarens dömande funktion

Även då åklagaren skall fatta beslut i åtalsfrågan är han förpliktad till objektivitet. Åklagaren är enligt legalitetsprincipen skyldig att åtala om han anser att det under förundersökningen insamlade materialet är tillräckligt för en fällande dom.⁹⁵

⁹¹ Ekelöf II s. 97 ff.

⁹² RÅC I 122:9 f

⁹³ Lindberg, Om åklagareetik, SvJT 1997 s.220

⁹⁴ Andenaes, s.63

⁹⁵ Heuman, s.123

Formellt krävs inte mer än tillräckliga skäl för åtal medan beviskravet för fällande dom är högre.⁹⁶

Endast det straffprocessuella läget beaktas i bedömningen av åtalsfrågan. Är gärningen straffbar och bevismaterialet bedöms vara sådant att tillräckliga skäl mot den misstänkte finns är prövningen slutförd och åtal skall ovillkorligen väckas. Underlåter åklagaren att åtala trots att förutsättningarna därför föreligger gör han sig skyldig till tjänstefel.⁹⁷ När åklagaren skall besluta om åtal fyller han funktionen av en ämbetsman med domsmakt. Det egendomliga med detta är att han skall ta ställning till det material som han själv insamlat.⁹⁸ Det är ofta en svår balansgång åklagaren ställs inför då han skall besluta om åtal, eftersom bevisningen måste vara tillräckligt stark för att ligga till grund för en fällande dom. Åtalar åklagaren utan dessa tillräckliga bevis kan han straffas för obefogat åtal enligt brottsbalken 15 kap 5 § 3 st.

Hur skall åklagaren besluta i åtalsfrågan om skälen för och mot gärningens *brottslighet* väger ungefär jämnt? Är rättsfrågan oklar bör åtal ske i de fall då domstols prövning är nödvändig för klarläggande av rättsläget. Åtal bör alltså ske i de fall då det finns behov av ett prejudikat. Det anses att åklagaren på objektiva grunder skall räkna med en fällande dom för att väcka åtal. Ibland kan dock en bevis- eller rättsfråga vara så tveksam att den bör underkastas rättslig prövning även om åklagaren är övertygad om att åtalet kommer att ogillas.⁹⁹ Ekelöf anser att åklagaren om detta inträffar bör åtala.¹⁰⁰

Åklagarens absoluta åtalsplikt återfinns i rättegångsbalken 20 kap 6 §. I början av detta sekel gällde den allmänna principen om obligatoriskt åtal i stort sett utan undantag. Systemet med absolut åtalsplikt har lång tradition i svensk rätt och anses främja legalitet och förutsägbarhet. Principen om allas likhet inför lagen anses lättare att uppfylla om det föreligger en presumtion för åtal. En sådan presumtion, kombinerad med i lag klart definierade undantag, gör att allmänheten kan förstå åklagarens avgöranden.¹⁰¹ Den absoluta åtalsplikten har fortlöpande genombrutits av framförallt processekonomiska skäl, men även av sociala och praktiska sådana.¹⁰² Reglerna om undantag från åtalsplikten är av två slag, särskild åtalsprövning och åtalsunderlåtelse.

Hur skall vi kunna veta att åklagaren gör en korrekt bedömning då han skall välja att åtala eller ej? I Sverige är ju inte åklagarens beslut underkastad en domstolsprövning. Möjligheterna för åklagaren att besluta om åtalsunderlåtelse och straffföreläggande utvidgas hela tiden och detta innebär att tyngdpunkten i

⁹⁶ Lindberg, Om åklagareetik SvJT 1997 s. 215

⁹⁷ Ekelöf V s.117

⁹⁸ Jacobsson, Lagbok i straffprocess s.61

⁹⁹ Heuman, s.124

¹⁰⁰ Ekelöf V s. 148

¹⁰¹ SOU 1992:61 s.158

¹⁰² Östberg, Åklagarreflektioner kring rättegångsbalken SvJT 1999 s. 443

straffrättskipningen vidare förflyttas från domstolen till åklagarna. RÅ har genom föreskrifter och allmänna råd givit åklagare riktlinjer hur de skall besluta i dessa fall.¹⁰³ Dessutom finns överprövningsinstitutet att tillgå. Detta innebär att en prövning av överordnad åklagare av ett beslut fattat av underordnad åklagare görs. Åklagaren har dock en dömande funktion och den utökas hela tiden. Lithner säger i sin avhandling:

”Åklagarrollen är stadd i förändring. Åklagaren fullgör i stor utsträckning domarliknande uppgifter, både när han avgör åtalsfrågor och när han meddelar åtalseftergifter.”¹⁰⁴

6.1 Särskild åtalsprövning

Särskild åtalsprövning innebär att lagstiftaren uttryckligen fastställt att presumtionen är *mot* åtal. Vissa särskilda brottstyper har inskränkt åtalsplikt. Den särskilda åtalsprövningen gäller även speciella kategorier av gärningsmän. De särskilda åtalsprövningsregler är intagna under respektive straffstadgande och åtalet har alltså i dessa fall gjorts fakultativt. Åtalsprövningsregler ger i betydande utsträckning möjlighet till förundersökningsbegränsning på ett tidigt stadium.¹⁰⁵ Möjligheterna för åklagaren att i fråga om mindre allvarlig brottslighet besluta om åtalsunderlåtelse i stället för att väcka åtal har utökats genom flera olika reformer.¹⁰⁶ De brottstyper där denna speciella prövning blir aktuell är vanligtvis sådana som har utpräglad civilrättsliga inslag.¹⁰⁷ Se t.ex. brottsbalken 8 kap 13 §, ett åtal om förmögenhetsbrott riktat mot en nära släkting får väckas endast på angivelse av målsäganden eller då detta är påkallat ur allmän synpunkt.

I de fall då särskild åtalsprövning är föreskriven för vissa kategorier av brottslingar, skall prövningen göras med inriktning på brottslingen och inte gärningen som sådan. Särskild åtalsprövning är föreskriven t.ex. när det gäller missbrukare och unga lagöverträdare.¹⁰⁸

6.2 Åtalsunderlåtelse

Ett beslut om åtalsunderlåtelse består av ett konstaterande från åklagarens sida att den misstänkte har gjort sig skyldig till ett visst brott, för vilket åtal dock inte skall väckas. Som grundläggande förutsättning för åtalsunderlåtelse gäller att en sådan inte skulle strida mot ett viktigt *allmänt eller enskilt intresse*. Detta innebär att åklagaren skall göra en bedömning av om de intressen, som bär upp den grundläggande bestämmelsen om åtalsplikt, blir åsidosatta genom att åtal i det

¹⁰³ RÅC I 124 s. 27

¹⁰⁴ Lithner, s. 183

¹⁰⁵ Lindberg, Åklagarens roll vid uppkläring av brott, BRÅ-Apropå 1982:1 s.19

¹⁰⁶ Prop. 1986/87:89 s.91

¹⁰⁷ SOU 1992:61 s. 149f

¹⁰⁸ Se LVM 46 § och LUL 6 §

föreliggande fallet uteblir.¹⁰⁹ Reglerna om åtalsunderlåtelse är generella tillskillnad från de som föreskriver särskild åtalsprövning. De gäller allmänt för vissa i lagstiftningen angivna typfall, hänförliga till brottets art, gärningsmannens person eller andra speciella omständigheter.¹¹⁰ Allmänna regler om åtalsprövning finns i rättegångsbalken 20 kap 7 §. I dessa fall kvarstår en presumtion för åtal, men åklagaren får efter en objektiv bedömning och under vissa förutsättningar underlåta att åtala. Ett exempel på fall där detta blir aktuellt är då gärningsmannen är under 18 år.¹¹¹ Ett beslut om åtalsunderlåtelse förutsätter, oberoende av om det grundas på rättegångsbalken eller LUL en fullständig brottsutredning. Det skall vara klarlagt att den misstänkte har begått brottet och i allmänhet måste den misstänkte ha erkänt.¹¹² Reglerna tillkom i första hand av processekonomiska skäl, och möjligheterna till åtalsunderlåtelse i dessa fall utvidgades genom ändringar som trädde i kraft 1985. Lagstiftaren såg detta som ett led i strävandet att koncentrera rättsväsendets tillgångar till bekämpande av den allvarligare brottsligheten.¹¹³

Bestämmelsen i rättegångsbalken 48 kap 5 § utgör inget hinder mot att åtalsunderlåtelse meddelas ifråga om vissa brott och att strafföreläggande utfärdas vad gäller brottsligheten i övrigt. Detta anses vara lika självklart som att åklagaren får väcka åtal för vissa brott och underlåta åtal med avseende på andra brott.¹¹⁴

6.3 Strafföreläggande

Strafföreläggandeinstitutet tillkom 1948 och ger åklagaren möjlighet att i vissa fall slutligen

besluta om påföljden för ett brott. Förfarandet är helt skriftligt. Tanken bakom strafföreläggandeinstitutet är att det är avsett att utgöra ett enkelt och effektivt instrument för att beivra brott. Brottsutvecklingen och den allt hårdare arbetssituationen för rättsväsendets organ har medfört att lagstiftaren utvidgat de summariska lagföringsformerna vid flera tillfällen. Man har vid dessa utökningar bl.a. beaktat den ständigt förbättrade åklagarutbildningen.¹¹⁵

Mellan beslut om åtalsunderlåtelse och strafföreläggande finns en viss likhet. I båda fallen får åklagaren utföra respektive åtgärd utan att väcka åtal. Skillnaden ligger i att gärningsmannen vid åtalsunderlåtelse går helt fri från påföljd medan han vid ett strafföreläggande uppmanas att underkasta sig en angiven påföljd.¹¹⁶

¹⁰⁹ RÅ C I 105:10

¹¹⁰ SOU 1992:61 s.150

¹¹¹ LUL, 16-22 §§ och RÅ C I 123

¹¹² Jfr med bestämmelserna om förundersökningsbegränsning enligt rättegångsbalken 23 kap 4 a som inte förutsätter att en fullständig brottsutredning genomförs.

¹¹³ Prop. 1984/85:3, s. 8

¹¹⁴ Prop. 1984/85:3 s. 22 f

¹¹⁵ SOU 1992:61, s. 192f

¹¹⁶ Ekelöf V, s. 243

Reglerna om strafföreläggande återfinns i rättegångsbalken 48 kap. Själva föreläggandet motsvarar stämningen, då det väcks åtal för brottet.¹¹⁷ I strafföreläggandet skall dock påföljden anges till skillnad från stämningsansökan som inte innehåller ett yrkande om påföljd.¹¹⁸ Enligt rättegångsbalken 48 kap 9 § framgår att ett godkännande av strafföreläggandet måste innehålla ett av gärningsmannen avgivet erkännande och ett godtagande av det förelagda straffet.¹¹⁹ Bestämmelserna om strafföreläggande är fakultativa i den mening att åklagaren inte är skyldig att utfärda föreläggandet så snart förutsättningarna för det är uppfyllda. Åklagaren kan välja att beroende på omständigheterna använda en mer kvalificerad handlägningsform. Fall som med hänsyn till utredningen eller rättstillämpningen är svårbedömbara bör åtalas.¹²⁰

Systemet med strafföreläggande har förutom att de innebär ett effektivt utnyttjande av resurserna även klara fördelar ur den misstänktes perspektiv. Avgörandet kommer snabbt och den misstänkte kan ta ställning till det förelagda straffet och själv bedöma om det står i rimlig proportion till gärningen. Han får direkt kännedom om den samlade straffrättsliga reaktionen på brottet.¹²¹ Om den misstänkte godkänner föreläggandet slipper han dessutom en tidskrävande och kostsam inställelse vid domstol. Den misstänktes trygghet kan t.o.m. anses bättre tillgodosedd genom detta förfarande, då han i förväg blir upplyst om vad ett erkännande får för konsekvenser för honom. Man måste dock räkna med att den misstänkte i vissa fall godkänner föreläggandet fastän han är oskyldig, för att slippa ytterligare besvär.¹²² Strafföreläggandet tillämpas inte vid grövre brott. Hur lagen av detta skäl begränsat användningen av strafföreläggande framgår av rättegångsbalken 48 kap 4 och 5 §§. Bland påföljderna får endast böter eller villkorlig dom, eller dessa påföljder i förening, föreläggas.¹²³ Har brottet begåtts av någon som var underårig får villkorlig dom inte föreläggas, endast böter kan bli aktuellt i dessa fall.¹²⁴ Då gärningsmannen godkänner ett utfärdat föreläggande blir detta exigibelt på samma sätt som en lagakraftvunnen dom, dessutom blir saken res judicata. Godkända strafförelägganden kan angripas genom klagan över strafföreläggande eller resning. Om formella fel har begåtts kan åklagaren besluta om rättelse av föreläggandet, enligt rättegångsbalken 48 kap 12 a §.¹²⁵

Strafföreläggandeinstitutet innebär stora fördelar men medför även vissa risker ur rättssäkerhetssynpunkt. Materialet som åklagaren grundar sitt beslut på består i

¹¹⁷ Se rättegångsbalken 48 kap 6 § p.2 och 3, jfr med 45 kap 4 § om stämning

¹¹⁸ Se rättegångsbalken 48 kap 6 § p. 4

¹¹⁹ I rättsfallet NJA 1994 s.254 framgår att strafföreläggande som saknar uppgift om påföljden ej får laga kraft.

¹²⁰ Gärde m.fl. s.721

¹²¹ SOU 1992:61 s. 196

¹²² Ekelöf V s. 245

¹²³ För diskussionen om att låta strafföreläggande omfatta även villkorlig dom se Prop. 1996/97:8

¹²⁴ Se rättegångsbalken 48:4 p.2

¹²⁵ Ekelöf V, s. 244

allmänhet av en kortfattad polisrapport, och målet provas inte inför en opartisk domstol. Det ackusatoriska moment och möjligheten till en kritisk granskning som en domstolsförhandling innebär, faller bort vid användandet av strafföreläggande. Det är tänkt att dessa nackdelar skall uppvägas genom den objektivitet som både polis och åklagare är skyldiga att iaktta vid prövningen. Åklagaren skall grunda sitt beslut på objektiva omständigheter. Han får ej tillgripa strafföreläggande som en nödlösning om förundersökningen inte skulle leda till ett positivt åtalsbeslut.¹²⁶

7 Åklagaren som part i rättegången

Åklagarens uppgift under huvudförhandlingen är inte att till varje pris uppnå en fällande dom, hans mål skall i stället vara att uppnå en objektivt riktig dom. Detta kan jämföras med advokaten som är skyldig att tillvarata sin klients enskilda intresse med alla lagliga medel.¹²⁷

Åklagaren skall då det blir dags för rättegång presentera det material som insamlats under hans ledning i förundersökningen och med partsställning plädera för den gärningsbeskrivning som formulerats i stämningsansökan. Reglerna i rättegångsbalken är utformade som spelregler mellan åklagaren och den offentliga försvararen i en sammandrabbning. Åklagaren skall även under huvudförhandlingen iaktta strikt objektivitet. Rättegångsbalkens regler innebär att den tilltalade skall få medel till sitt förfogande så att han kan bli en med åklagaren jämställd part. Syftet bakom dessa regler är att minska risken för att någon skall bli oskyldigt dömd.¹²⁸ Dessutom minskar risken att den tilltalade inte får sina intressen tillgodosedda, av den orsaken att han har förhållit sig passiv eller försummat att sköta sin talan.¹²⁹

Huvudförhandlingen i svenska domstolar sker enligt den ackusatoriska principen. Detta innebär att rätten inte på eget initiativ gör några efterforskningar. Domstolen skall endast basera sin dom på det material som presenteras av parterna och för den gärning för vilken talan om ansvar förts i behörig ordning.¹³⁰ När åklagaren beslutar att tillräckliga skäl för åtal föreligger skall han väcka talan genom stämning. I stämningsansökan skall åklagaren uppge vilken den brottsliga gärningen är, alltså vad åtalet grundar sig på. Gärningen måste individualiseras, eftersom ändring av åtalet, res judicata och litis pendens är beroende av vad som framgår av gärningsbeskrivningen.¹³¹ För att individualisera gärningen skall åklagaren ange tid, plats och andra relevanta omständigheter då brottet begicks.

¹²⁶ SOU 1992:61 s. 197

¹²⁷ Heuman, s.126

¹²⁸ Jacobsson, Lagbok i straffprocess, s.260f

¹²⁹ Ekelöf I, s.65

¹³⁰ Rättegångsbalken 30 kap. 2 och 3 §§

¹³¹ Ekelöf V s. 159

Gärningsbeskrivningen skall täcka de rekvisit som beskriver gärningens brottslighet, men samtidigt inte vara så stor att den liknar en sakframställning.¹³² Anser domaren att t.ex. gärningsbeskrivningen är ofullständig bör han uppmana åklagaren att komplettera sin stämningsansökan i denna del.¹³³ Vid sidan av den ackusatoriska principen är officialprincipen grundläggande för brottmålsprocessen. Denna princip innebär att domstolen ej är bunden av åklagarens brottsrubricering, åberopandet av lagrum, eller hans framställning om påföljd. Domstolen skall ex officio inordna gärningen under lämpligt lagrum och beakta alla de straffrättsliga påföljder som kan bli aktuella för den gärning som blivit utredd genom rättegången.¹³⁴

Huvudförhandlingen inleds med att åklagaren lägger fram sitt yrkande. Detta sker genom att åklagaren ordagrant läser upp gärningsbeskrivningen i stämningsansökan. När den tilltalade sedan uppgett sin inställning till åtalet följer åklagarens sakframställning. Åklagarens nästa uppgift blir att eventuellt förhöra vittnen då bevisningen skall framläggas. Till bevisupptagningen hör en utredning om den tilltalades levnadsomständigheter. I denna ingår t.ex. personbevis, utdrag ur kriminalregister, och personutredning. Förhandlingen avslutas med parternas pläderingar då åklagaren och den tilltalade eller hans försvarare argumenterar i skuld- och påföljdsfrågan.

7.1 Åklagarens förhållande till rätten

Åklagarens förhållande gentemot rätten måste präglas av objektivitet och integritet. Åklagarens roll kan annars lätt missförstås av den misstänkte/tilltalade, och förtroendet för rättsväsendet kan på så sätt riskera att rubbas. Åklagaren bör försöka vara så neutral som möjligt i sitt förhållande till rätten, detta hindrar dock inte att åklagaren fortsatt har goda relationer till domstolen.¹³⁵ För att den tilltalade inte skall tro att domstol och åklagare samverkar för att få honom fälld, är det viktigt att åklagaren i sina kontakter med domstolen inte handlar på ett sätt som gör att domstolens opartiskhet kan ifrågasättas. Eftersom båda dessa organ tillhör det offentliga rättsväsendet måste åklagaren hela tiden tänka på att underhandskontakter skall ske med iakttagande av objektivitet och respekt för domarens roll.¹³⁶ Några kontakter mellan domstol och åklagare där man diskuterar utgången eller annat i det pågående målet får naturligtvis inte förekomma, då detta dels kan leda till tvivel i frågan om objektivitet, och även innebär ett åsidosättande av den för processen grundläggande principen om kontradiktion. För att undvika att allmänheten får intryck av att åklagare och domstol agerar gemensamt, bör åklagaren t.ex. avstå från att äta lunch

¹³² Olivecrona, s. 271, Heuman 144ff.

¹³³ Gärde, s. 653

¹³⁴ Olivecrona, s.21

¹³⁵ Lindberg, Om åklagareetik, SvJT 1997 s.206

¹³⁶ SOU 1982:26 s.131

tillsammans med någon av rättens ledamöter under en rättegångsdag.¹³⁷ Men det är inte bara åklagaren som måste iaktta objektivitet i förhållandet mellan dessa båda parter. I ett JO-fall har en domare fått skarp kritik efter att tagit kontakt med en åklagare och begärt att hon skulle diskutera åtalsfrågan med en äldre kollega. En sådan kontakt med åklagaren från domstolens sida kan för en utomstående betraktare tolkas som om rätten redan har bestämt sig i skuldfrågan och som ett direktiv till åklagaren att lägga ned åtalet.¹³⁸

7.2 Åklagarens skyldighet gentemot den tilltalade under huvudförhandlingen

I förarbetena till rättegångsbalken kan man läsa att parterna i ett brottmål är å ena sidan åklagaren och målsäganden, och å andra sidan den tilltalade.¹³⁹ I svensk rätt behandlas åklagaren och målsäganden som åtalsberättigade parter och inte som representanter för det allmänna.¹⁴⁰ För åklagare, domare och advokater är vad som händer i brottmålsprocessen en invand rutin, man vet i stora drag vad som kommer att hända och man kommunicerar med varandra med lätthet. För den tilltalade är situationen i regel den motsatta.¹⁴¹ Den tilltalades anspråk på rättsäkerhet gör sig naturligtvis starkt gällande under huvudförhandlingen. Åklagaren har genom sina kunskaper, resurser och befogenheter ett visst övertag i processen. I syfte att motverka detta övertag finns reglerna om favor defensionis. Utmärkande för en rättvis rättegång är att parterna är likställda i processen och att varken den ena eller den andra parten gynnas på den andres bekostnad. Innebörden av detta är inte att åklagare och tilltalad skall ha samma processuella rättigheter. Den tilltalade skall dock inte ha sämre möjligheter än åklagaren att utföra sin talan inför domstol.¹⁴² Avsikten med dessa regler är att minska risken för att någon blir oskyldigt dömd. Exempel på sådana regler är rätten till offentlig försvarare. Av stor vikt är även oskyldighetspresumtionen¹⁴³ och principen om åklagarens bevisbörda. I brottmål är det åklagaren som bär den fulla bevisbördan och som skall ställa utom allt rimligt tvivel att den tilltalade är skyldig.

Under huvudförhandlingen intar åklagaren en motpartsställning till den tilltalade. Åklagarens skyldighet att vara objektiv är inte lika klart fastställd i detta moment som det är under förundersökningen. Ett argument som talar för åklagarens motpartsställning är att detta skeende utspelar sig inför domstolen. I kommentaren

¹³⁷ Lindberg, Om åklagareetik, SvJT 1997 s.207

¹³⁸ JO 1994/95, s. 43f

¹³⁹ PLB s. 29

¹⁴⁰ Ekelöf II, s. 56

¹⁴¹ Klette, s 59

¹⁴² Danelius, s.172f

¹⁴³ Europeiska konventionen om de mänskliga fri- och rättigheterna artikel 6:2, se även avsnitt 8.1 nedan.

till rättegångsbalken sägs att då åklagaren företräder detta allmänna skall han beakta såväl de omständigheter som ligger den tilltalade till last som de som är till hans förmån. Kommentaren hänvisar till rättegångsbalken 23 kap 4 §.¹⁴⁴ Motiven framhåller att åklagaren måste kunna styrka allt han påstår.¹⁴⁵ Åklagarens objektivitet är således mycket viktig även under huvudförhandlingen. Åklagarens uppgift i målet är att verka för att en objektivt riktig dom kan fattas vid domstolsprövningen.¹⁴⁶ Objektivitetskravet gäller samtliga delar av huvudförhandlingen. Yrkanden, sakframställan, bevisföring och plädering.

Yrkandena som åklagaren framställer skall vara objektivt grundade. Sakframställningen skall präglas av objektivitet på så vis att åklagaren inte undanhåller rätten sådan information som framkommit under förundersökningen, och som talar till den tilltalades förmån. Om det föreligger omständigheter som talar för att det föreligger en objektiv ansvarsfrihetsgrund som t.ex. nödvärn, skall åklagaren i sin sakframställan påpeka dessa för rätten.¹⁴⁷ Vid bevisföringen bör åklagaren inte ta upp omständigheter som är utan betydelse för saken men ändå verkar belastande för den tilltalade.¹⁴⁸ Pläderingen bör utgöra en objektiv avvägning av vad som framkommit under förhandlingen. Åklagaren bör undvika att moralisera och tala om den tilltalade på ett nedvärderande eller förlöjligande sätt. Heuman framhåller vikten av åklagarens objektivitet vid slutpläderingen. Åklagaren bör inte uttala sig om att han personligen är övertygad om den tilltalades skuld. Hans personliga uppfattning skall ej ligga till grund för domen, det är de objektiva omständigheterna som skall beaktas. I slutanförandet skall åklagaren dessutom låta bli att ta upp omständigheter som framkommit under förundersökningen men som ej har lett till åtal.¹⁴⁹ Även frågan om lämplig påföljd måste underordnas objektivitetskravet. Yrkandet i påföljdsfrågan binder dock inte rätten, som själv skall avgöra lämplig påföljd för brottet. Det straff som åklagaren yrkar skall vara det som han mot bakgrund av gällande praxis finner försvarligt. Åklagaren kan inte driva en kriminalpolitisk linje som inte överensstämmer med gällande lagstiftning och rådande rättspraxis.¹⁵⁰ Åklagaren är dock inte skyldig att redovisa ett fullständigt påföljdsförslag och enligt Lindström görs detta sällan i praktiken, i alla fall inte i tingsrätten. Han anser att åklagare i högre grad bör plädera för de olika faktorer som höjer eller sänker straffvärdet. Detta skulle innebära att försvararen tvingas vara mer aktiv och att man därigenom höjer rättsäkerheten för den misstänkte, även i påföljdsdelen.¹⁵¹

¹⁴⁴ Gärde s. 681

¹⁴⁵ PLB, s.478

¹⁴⁶ Heuman, s. 126

¹⁴⁷ Heuman, s. 149 f.

¹⁴⁸ Andenaes, s.68

¹⁴⁹ Heuman, s.156f

¹⁵⁰ Lindberg, Om åklagareetik, SvJT 1997 s. 199

¹⁵¹ Lindström, Åklagarna bör sätta påföljden i fokus vid rättegången, BRÅ - Apropå 1999:2 s.18 f

7.3 Åklagarens förhållande till målsägande

Det är en svår balansgång mellan kravet på objektivitet och förhållandet till målsäganden som åklagaren måste ta hänsyn till då han utreder ett brott. JO framförde allvarlig kritik mot en åklagare i ett fall då han hade beslutat om husrannsakan på ett flertal platser, efter en anmälan från den ena maken om stöld från det gemensamma hemmet. I det aktuella fallet förelåg en äktenskapsrättslig tvist mellan makarna. JO framhöll att i en situation av detta slag, bör åklagaren komplettera sitt beslutsunderlag om tvångsåtgärder med att vidta egna utredningsåtgärder avseende b.l.a. det civilrättsliga förhållandet mellan parterna. Han riskerar annars att de facto komma att agera som ett redskap för den ena parten i tvisten.¹⁵² Åklagaren bör framhålla sin roll som offentlig funktionär för att undvika missförstånd. Målsäganden kan annars lätt missuppfatta åklagarrollen och tro att åklagaren på olika sätt kan påverkas att agera mer kraftfullt för målsägandens sak.

Som tidigare har nämnts har åklagaren en annan roll när han företräder målsäganden än den roll som ett rättegångsombud har. Ett rättegångsombud har till uppgift att på olika sätt tillvarata sin klients intressen. Han har normalt en fullmakt från klienten att företa olika åtgärder, t.ex. att förhandla om och godta eller förkasta en förlikning. Ett rättegångsombud har också som regel en betydligt närmare kontakt med den han företräder eftersom det är klientens önskemål som avgör om det blir någon process och vad processen i så fall skall omfatta.¹⁵³

För åklagaren däremot är målsägandetalan en sekundär angelägenhet i förhållande till huvuduppgiften att utföra allmänt åtal. I och för sig vägs de intressen som målsägande har in i olika sammanhang när åklagaren har att fatta beslut, exempelvis då åtalsunderlåtelse kan komma i fråga. Målsägandes syn på brottet verkar emellertid inte ensam styrande för åklagarens verksamhet, om man bortser från de fall där angivelse är en nödvändig förutsättning för att väcka åtal. Åklagaren är därför betydligt mera självständig i förhållande till målsägande än vad rättegångsombudet är i förhållande till den han företräder. Åklagaren kan t.ex. lägga ned eller ändra ett åtal utan att behöva rådgöra med målsäganden. En annan faktor som är avgörande är att åklagarens behörighet är knuten till brottmålet. Åklagaren kan därför aldrig företräda målsäganden sedan brottmålet har slutförts eller om det enskilda anspråket skiljs av för att handläggas som tvistemål.¹⁵⁴ Det har framlagts förslag om att åklagaren skall kunna företräda målsäganden även efter det att brottmålet har avgjorts. Detta har dock förkastats eftersom en ändrad roll för åklagaren är svår att förena med de regler i övrigt som gäller för åklagaren. Jag tänker då främst på åklagarens objektivitetsplikt som kan sättas i

¹⁵² JO 1994/95 s. 146 f

¹⁵³ Ekelöf II, s. 82 ff.

¹⁵⁴ DsJu 1986:10 s.37

tvivelsmål om åklagaren mer direkt skulle agera som ombud för målsägande under förundersökningen. Även efter det att åtal har väckts måste kraven på objektivitet anses vara så höga att det skulle vara olämpligt om åklagaren företrädde målsäganden. Dessutom skulle åklagarväsendets resurser tas i anspråk för att företräda enskilda utan att detta har ett direkt samband med ansvarstalan.¹⁵⁵

För att klargöra förhållandet mellan målsäganden och åklagaren följer här en redogörelse för det enskilda anspråket. Då ett brott blir åtalat, väcks det ofta även en talan om enskilt anspråk. Detta är ett privaträttsligt anspråk. Det vanligaste fallet är att det förs talan om skadestånd, men gärningsmannen kan t.ex. även bli skyldig att återställa viss egendom till målsäganden. En kumulation med åtal för brottet kan enligt rättegångsbalken 22 kap 1 och 3 §§ ske för det enskilda anspråket.

Enligt förarbetena talar starka praktiska skäl för att domstolen prövar både ansvarstalan och det enskilda anspråket i samma mål. Eventuellt behövs viss ytterligare utredning men en gemensam behandling medför i regel betydande besparingar såväl som i tid som kostnader.¹⁵⁶

Den brottsliga gärningen är inte enbart grund för åtalet utan utgör även en del av de fakta som åberopas till stöd för skadeståndsyrkandet. Vad åklagaren utreder angående målet i övrigt kommer alltså även den skadeståndsberättigade tillgodo.¹⁵⁷ För målsäganden skulle det medföra olägenheter och ökade kostnader, om han alltid, då allmänt åtal äger rum, själv eller genom särskilt ombud skulle föra talan om det enskilda anspråket. För att underlätta detta för målsäganden har man ålagt åklagaren under vissa förutsättningar att biträda dennes talan om skadestånd med anledning av brottet.¹⁵⁸ Det är ett tjänsteåliggande för åklagaren att utföra målsägandens talan och åklagaren intar *inte* en ställning som rättegångsombud.¹⁵⁹ Taleskyldigheten enligt rättegångsbalken 22 kap 2 § innebär ett åliggande för åklagaren att se till att en så fullständig utredning som möjligt görs beträffande målsägandens anspråk. Åklagarens skyldighet att föra talan om enskilt anspråk föreligger om detta inte är uppenbart obefogat eller medför väsentlig olägenhet. Åklagaren kan inte heller driva målsägandens krav oberoende av egna ställningstaganden. Yrkanden från målsäganden som åklagaren uppfattar som grundlösa eller som förefaller högst tvivelaktiga kan åklagaren vägra att föra fram. Att åklagaren och målsäganden har motstridiga intressen t.ex. om målsäganden yrkar skadestånd och är beroende av att den tilltalade stannar i landet för att kunna få ut sitt anspråk, och åklagaren

¹⁵⁵ RÅC, I 122:13

¹⁵⁶ PLB s. 278

¹⁵⁷ Ekelöf II s. 184

¹⁵⁸ PLB s.278

¹⁵⁹ Ekelöf II s. 82 ff. Se även rättegångsbalken 12 kap 3 § där förbud för åklagaren att agera rättegångsombud återfinns.

avser att yrka utvisning, täcks denna situation av begreppet väsentlig olägenhet.¹⁶⁰ Då kan det vara lämpligt att åklagaren avstår från att föra målsägandens talan.¹⁶¹

Åklagaren har en viktig uppgift när det gäller att underlätta för målsäganden att få ersättningsanspråk utredda och få hjälp med utförandet av skadeståndstalan. Riksåklagaren påpekar att en viktig del av stödet till målsäganden också utgörs av den information som polis och åklagare skall förmedla under den rättsliga processen.¹⁶² Något krav på att åklagaren i ett enskilt fall engagerar sig genom personlig kontakt med målsäganden har inte uppställts främst med hänsyn till objektivitetsprincipen. Om emellertid målsäganden själv kontakter åklagaren och begär ett sammanträffande bör åklagaren vanligen gå med på det, förutsatt att tjänsten medger det och att sammanträffandet med målsäganden inte framstår som meningslöst.

Målsäganden har dock möjlighet att få en stödperson eller ett målsägandebiträde tillförordnat. Enligt rättegångsbalken 20 kap 15 § kan en stödperson ledsaga målsäganden, denne får emellertid inte utföra några processhandlingar. I de situationer då målsäganden kan behöva mer sakkunnig hjälp, har denne rätt till ett målsägandebiträde. Målsägandebiträde kan tillförordnas såväl under förundersökningen som under huvudförhandlingen. Det ankommer på åklagaren att uppmärksamma behov av målsägandebiträde och meddela rätten detta. Naturligtvis kan även målsäganden själv begära förordnande, och rätten kan ex officio ta upp frågan.¹⁶³

8 Den misstänktes rättigheter särskilt enligt Europa- konventionen

¹⁶⁰ Prop. 1987/88 s. 15ff

¹⁶¹ Lindberg, om åklagareetik, SvJT 1997 s. 203 f

¹⁶² RÅC, I 122:1

¹⁶³ Ekelöf II s.97 ff.

Genom beslut av riksdagen inkorporerades Europakonventionen i sin helhet med svensk lag i 1 januari 1995 och har alltså sedan dess status som svensk lag.¹⁶⁴ I Regeringsformens 2 kap 23 § återfinns en bestämmelse som säger att lag eller annan föreskrift inte får meddelas i strid med Sveriges åtaganden på grund av Europakonventionen.

Det är en självklar regel i en demokratisk rättsstat att ingen oskyldig skall dömas för ett brott. Den misstänkte måste ges faktiska möjligheter att planera sitt försvar och föra sin talan såväl under förundersökning som huvudförhandling. I Europakonventionens artikel 6 återfinns flera olika bestämmelser som rör den enskildes rätt till domstolsprövning och en rättssäker process. Den grundläggande regeln återfinns i artikel 6:1, att var och en skall vara berättigad till en rättvis och offentlig förhandling. I artikel 6:2 stadgas att var och en som blivit anklagad för brott skall betraktas som oskyldig till dess att hans skuld fastställts. I 6:3 finns vissa minimirättigheter, dessa skall inte ses som separata från rättigheterna som räknas upp i 6:1 utan som ett komplement av förutsättningar som måste vara uppfyllda för att rättegången skall bli *fair*.¹⁶⁵ Minimirättigheterna som räknas upp i 6:3 skall alltid tillkomma den som anklagas för brott. De ovan uppräknade principerna är absoluta och okontroversiella och de gäller i alla västvärldens demokratier.

8.1 Oskyldighetspresumtionen

En viktig rättsäkerhetsprincip är att ingen skall betraktas som skyldig till brott utan att domstol har konstaterat hans skuld efter ett förfarande där han fått tillfälle att försvara sig mot anklagelsen och som även i övrigt motsvarar kraven på en rättvis rättegång. I Europakonventionen för de mänskliga fri- och rättigheterna har denna princip kommit till uttryck i artikel 6:2.

Träskman har definierat oskyldighetspresumtionen i fem punkter:¹⁶⁶

1. Domstolen är alltid skyldig att förhålla sig objektiv till fallet.
2. Den är skyldig att efter bästa förmåga fatta ett materiellt riktigt avgörande i saken.
3. Den är också skyldig att bedöma all tveksamma punkter i bevisningen till den tilltalades förmån.
4. Bevisbördan vid bevisning i skuldfrågan skall falla på åklagaren.
5. Den tilltalade skall tillåtas att anföra den motbevisning som han finner vara viktig.

¹⁶⁴ SFS 1994:1219

¹⁶⁵ Danelius, s.173 f.

¹⁶⁶ Träskman, s.469ff

Artikel 6:2 gäller enligt sin ordalydelse den som är anklagad för brott. Den som befinner sig i det osäkra läge som det innebär att vara anklagad eller åtalad för brott skall kunna vara säker på att han inte blir behandlad som skyldig förrän förfarandet har slutförts och medfört en fällande dom. Europadomstolen har klargjort att detta inte gäller enbart denna situation, utan rent allmänt skall skydda medborgarna mot att utpekas som brottslingar innan det finns grund för detta genom ett domstolsavgörande. Detta illustreras lämpligast genom det vägledande rättsfallet på området. I fallet **Allenet de Ribemont mot Frankrike**¹⁶⁷ hade Ribemont anhållits med ett flertal andra personer som misstänkta för inblandning i mordet på en parlamentsledamot. Efter anhållandet höll den franske inrikesministern och chefen för den franske kriminalpolisen en presskonferens där de förklarade att Ribemont var en av de som låg bakom mordet. Det visade sig senare att Ribemont inte kunde bindas vid brottet. Han frigavs därefter och åtalet mot honom lades ner. Europadomstolen konstaterade att myndigheter kan informera allmänheten om pågående brottsutredningar, men att detta måste ske med beaktande av oskuldspresumtionen. I förevarande fall hade den franska polismaktens främste företrädare utpekat Ribemont som anstiftare till mord, vilket stred mot hans rättigheter enligt artikel 6:2.

Oskyldighetspresumtionen förhindrar naturligtvis inte en användning av straffprocessuella tvångsmedel inom lagens ramar, detta regleras i artikel 5.

8.2 Rätten att inte behöva belasta sig själv, och rätten att vara tyst.

Ytterligare en princip som ingår i begreppet rättvis rättegång, är att den som är misstänkt för brott har en rätt att inte behöva uttala sig. Han är heller inte skyldig att bidra med material till åklagaren i utredningen, (*the privilege against self-incrimination*). Rätten mot självinkriminering är nära anknuten med regeln i artikel 6:2 om oskuldspresumtion. Det är åklagaren som skall bevisa den tilltalades skuld.¹⁶⁸ Konsekvensen av detta blir att den misstänkte inte behöver göra någonting för att bevisa sin oskuld. Därför kan han förbli passiv och tyst under rättegången. Sjödin har genom avgöranden av Europadomstolen och av med hjälp av doktrin kommit fram till att rätten att vara tyst innefattar följande:¹⁶⁹

1. Rätten till tystnad tillkommer såväl fysiska som juridiska personer.
2. Rätten till tystnad kan åberopas såväl innan som efter det att en förundersökning inletts.
3. Rätten till tystnad kan åberopas av misstänkt inte bara på förundersökningsstadiet, utan gäller vid varje procedur som kan riskera att

¹⁶⁷ Alletnet de Ribemont mot Frankrike, Series A 308-A 1995

¹⁶⁸ Danelius s. 188

¹⁶⁹ Sjödin, Om rätten att hålla tyst, Advokaten 1994 s. 246

den misstänkte riskerar böter, viten eller andra bestraffningsliknande påföljder.

4. Rätten att hålla tyst innefattar även en rätt att inte utlämna handlingar.
5. Myndigheter får inte försöka tvinga den misstänkte att lämna den begärda informationen då han utövar sin rätt till tystnad.
6. En presumtion för att den tilltalade är skyldig får aldrig uppkomma på grundval av att en misstänkt väljer att vara tyst.
7. En misstänkt skall upplysas om sin rätt att vara tyst.
8. En misstänkt har rätt att avstå från sin rätt till tystnad

Det kan kanske anses vara en självklarhet att den misstänkte inte skall åläggas en skyldighet att under förundersökningen ta fram material som belastar honom själv. Principen har dock en vidare innebörd än så. I nationella lagstiftningar kan finnas lagar som föreskriver den misstänkte att en skyldighet att besvara frågor och lämna uppgifter i t.ex. administrativa utredningar. Frågan är då om dessa uppgifter kan användas som bevisning i ett brottmål.¹⁷⁰ I fallet **Saunders**¹⁷¹ tog domstolen ställning till om uppgifter som hade framkommit under en förberedande undersökning fick användas som bevis mot den tilltalade. Saunders var verkställande direktör för ett företag och en utredning företogs mot företaget för olaga aktieaffärer, varvid Saunders förhöordes ett antal gånger. Först senare inleddes brottsutredningen av polisen. Saunders åtalades och dömdes för ett flertal brott. I bevisningen mot honom ingick de förhör som hade hållits med honom. Det betydelsefulla i detta sammanhang var att bevisning framtagen under tvång hade använts i en straffprocess. Domstolen uttalade i detta fall att rätten att vara tyst och inte belasta sig själv är allmänt erkända internationella normer även om de inte uttryckligen nämns i konventionen. Dessa normer bidrar till att skydda den misstänkte mot otillbörligt tvång från myndigheter, samt till att bidra till att förhindra justitiemord och att de mål som fastställs i artikel 6 fullföljs. Det är åklagaren som skall bevisa den tilltalades skuld utan att använda bevisning som framkommit genom tvång, mot den tilltalades vilja. Bevisning som åtkommit genom tvångsmedel som är tillåtna, oberoende av den misstänktes vilja som t.ex. beslagtagande av dokument eller blodprov, omfattas inte av principen. Den berör i första hand rätten att vara tyst och hindrar inte användandet av sådan typ av bevis.¹⁷² Domstolen menade avslutningsvis att allmänintresset inte kan åberopas för att rättfärdiga användandet av uppgifter som erhållits tvångsvis, utanför ett straffprocessuellt förfarande för att belasta en tilltalad under rättegångsprocessen.

Om Europadomstolens avgörande i fallet Saunders överensstämmer helt med svensk rätt kan diskuteras. Den fria bevisföringen innebär att i princip all bevisning som är väsentlig i processen får användas. Bevisning som har framkommit på ett otillbörligt sätt kan också användas, detta bedöms dock utifrån omständigheterna vid dess tillkomst. Den fria bevisprövningen omfattar såväl fri bevisföring som fri

¹⁷⁰ Bring, s. 87f

¹⁷¹ Saunders mot Storbritannien, 1996-VI, dom 17.12.1996

¹⁷² Bring, s. 88

bevisvärdering. Detta innebär dels att det inte uppställs några begränsningar i fråga om de bevismedel som används, och dels att domaren fritt kan bestämma värdet av den framlagda bevisningen.¹⁷³

Om en misstänkt eller tilltalad person väljer att hålla tyst och vara passiv under den rättsliga proceduren, hindrar detta inte domstolen att vid bevisvärderingen dra vissa slutsatser av dennes handlande. Europadomstolen har i målet **Murray mot Storbritannien**¹⁷⁴ kommit fram till denna slutsats. John Murray hade påträffats i ett hus där en person hållits inspärrad, Murray vägrade att uttala sig om anledningen att han befunnit sig på denna plats. Han vägrade under hela den rättsliga processen att uttala sig och den inhemska domstolen drog härav slutsatsen att han hade befunnit sig på platsen och därför medverkat till olagligt frihetsberövande. Emellertid fanns annan bevisning som pekade på att Murray var inblandad i brottet. Domstolen uttalade att en fällande dom aldrig *enbart* får grundas på det faktum att den tilltalade väljer att hålla tyst. Man kan däremot beakta den tilltalades tystnad som en relevant omständighet, som skall värderas tillsammans med annan bevisning tillstöd för åtalet. Domstolen sade också att Murray inte tvingats uttala sig och inte heller bestraffats för detta. Sammantaget kom Europadomstolen fram till att artikel 6:1 inte hade kränkts.¹⁷⁵

Hur förhåller sig då den här rätten att vara tyst till svensk rätt? Rättegångsbalken 35 kap 4 § stadgar följande:

” Underlåter part att enligt rättens beslut infinna sig vid rätten eller eljest fullgöra något i rättegången eller att besvara för utredningen framställd fråga, pröve rätten med hänsyn till allt, som förekommit, vilken verkan som bevis må tillkomma partens förhållande.”

Detta överensstämmer ju bra med artikel 6:1 och Europadomstolens avgöranden i frågan. Den svenska domstolen ser alltså den misstänktes tystnad som ytterligare ett bevisfaktum, och gör därefter en samlad bedömning av hela bevismaterialet innan en dom avkunnas. Alhem är av den åsikten att en noga genomförd dokumentation, även då den förhörde väljer att tiga, är av största vikt för åtalsbeslutet. Den dokumenterade tystnaden skall även den vägas in. I första hand då åklagaren skall besluta om åtal och i andra hand då domstolen skall göra en rättslig bedömning i frågan. Åklagaren skall ju då han beslutar att väcka åtal emotse en fällande dom, och måste alltså se på bevisningen genom domstolens ögon. Finns det redan omständigheter som talar för den misstänktes skuld skall dennes vägran att yttra sig värderas tillsammans med annan förekommande bevisning.¹⁷⁶ Nordh påpekar att åklagaren dock först måste framkomma med bevisning som i och för sig håller för en fällande dom. Om den misstänkte då avstår från att förklara varför han var på en speciell plats vid tillfället då brottet begicks, kan domstolen med hänvisning till den misstänktes tystnad, godta

¹⁷³ PLB s. 377-379, se även Ekelöf IV s. 20

¹⁷⁴ Murray mot Storbritannien, 1996-I, dom 08.02.1996

¹⁷⁵ Danelius, s. 189

¹⁷⁶ Alhem, Tiga i rätten fel taktik, DN debatt 16/12 1999

åklagarens gärningsbeskrivning och döma efter denna. Om åklagarens bevisning i sig själv inte når upp till beviskravet för en fällande dom får domstolen ej grunda en fällande dom på den tilltalades vägran att medverka i den rättsliga processen.¹⁷⁷

8.3 Rätten för den misstänkte att förhöra vittnen

I Europakonventionen 6:3 d stadgas det att en misstänkt skall ha rätt att förhöra de vittnen som åberopas emot honom och också få rätt att själv förhöra och kalla vittnen. Den misstänkte skall ha samma möjligheter att bestrida den muntliga bevisningen som han genom att få tillgång till alla handlingar i målet, ges för att bestrida den skriftliga. Europadomstolen ansåg en kränkning föreligga i fallet **Unterpertinger**¹⁷⁸ där en man dömdes för misshandel av sin före detta hustru och styvdotter. Domstolen hade grundat sin beslut om en fällande dom på kvinnornas berättelser avgivna under förundersökningen. Den tilltalade hade ingen möjlighet att ställa frågor till målsäganden och de vägrade yttra sig under huvudförhandlingen. Domstolen ansåg att detta väsentligt hade minskat mannens möjligheter att försvara sig och att en kränkning därför förelåg.

Att den tilltalade inte har getts möjlighet att förhöra vittnen behöver dock inte alltid innebära att en kränkning av artikel 6 föreligger. Det som blir avgörande för om domstolen kränkt den enskildes rätt är vilken betydelse den betvivlade bevisningen haft för målets utgång.¹⁷⁹ Detta kan klargöras vid en jämförelse av fallet **Asch**.¹⁸⁰ Österrikisk domstol hade avgivit en fällande dom i ett misshandelsfall med liknande omständigheter som ovan. Målsägande vägrade även här att yttra sig. Europadomstolen ansåg dock ej att en kränkning mot artikel 6 hade förekommit, eftersom det i detta fall fanns övrig bevisning som talade för mannens skuld.

Kravet på att den tilltalade skall kunna höra vittnen kan inte upprätthållas om anonyma vittnen tillåts i rättsprocessen. Europadomstolen har behandlat även denna fråga i flera fall. Om försvaret inte får kännedom om ett vittnes identitet är det svårt att visa att ett vittne är subjektivt, otillförlitligt, eller fientligt inställt till den tilltalade.¹⁸¹ I fallet **Kostovski**¹⁸² kom Europadomstolen fram till att en rättvis rättegång ej hade genomförts då Kostovski och hans försvarare inte hade fått möjlighet att utfråga vittnena under något skede av processen. Dessutom hade domstolen ej kunna bilda sig en uppfattning om vittnets trovärdighet eftersom

¹⁷⁷ Nordh, Tystnaden räcker aldrig som bevis, DN debatt 19/12 1999

¹⁷⁸ Unterpertinger mot Österrike, series A 110-A, 1986

¹⁷⁹ Bring, s. 83

¹⁸⁰ Asch mot Österrike, series A 242-A, 1993

¹⁸¹ Bring, s. 84f

¹⁸² Kostovski mot Nederländerna series A 166-A, 1989

rätten ej hade fått iaktta vittnenas uppträdande under förhör. Europadomstolen ansåg därför att Nederländerna hade brutit mot artikel 6:3 d i förening med artikel 6:1.

Att som huvudsakligt domsunderlag använda en utan kontradiktion avgiven utsaga eller ett anonymt vittnesmål bedöms av Europadomstolen som en konventionskränkning, och strider alltså mot svensk lag.

8.4 Rätt till underrättelse och försvarare

Enligt Europakonventionen för de mänskliga fri- och rättigheterna finns i artikel 6:3 b en regel om att den misstänkte skall få tillräcklig tid och möjlighet att förbereda sitt försvar. Denna bestämmelse återfinns även i den svenska rättegångsbalken kap 23 § 18.¹⁸³ Den som har anklagats för brott har rätt att ofördröjligen och på ett språk han förstår och i detalj, få underrättelse om anklagelsens orsak och innebörd. Underlättelsens syfte är att den misstänkte i första hand skall veta om att han är föremål för en utredning och för att han då skall kunna påbörja sitt försvar. Han skall få veta vilken gärning han är misstänkt för få en möjlighet att anlita en försvarare och på andra sätt beredas tillfälle att ta tillvara sina rättigheter.¹⁸⁴ I artikel 6:3 c återfinns Europakonventionens bestämmelser om rätt till försvarare. Den misstänkte har enligt detta lagrum rätt att få ett rättegångsbiträde utsett och om han inte har ekonomiska möjligheter att betala ett sådant ombud skall han få en försvarare utsedd utan kostnad.

9 Bör åklagarrollen förändras för att tillgodose den enskildes rätts-säkerhet?

¹⁸³ Läs mer om detta lagrum ovan i kap. 5

¹⁸⁴ PLB s. 293 f

Åklagarrollen i Sverige är som jag tidigare nämnt något kluven. Åklagaren skall agera förundersökningsledare, besluta i åtalsfrågan och verka som part i rättegången. Jag har genom mitt arbete fått en inblick i hur den rättsliga processen ur den misstänktes perspektiv ser ut. Faktum är att den misstänkte/tilltalade befinner sig i ett markant underläge jämfört med åklagaren. Han befinner sig plötsligt i en okänd miljö, välkänd av alla rättens aktörer. Polis, åklagare, domare och försvarare, de är alla på hemmaplan och vet vad de kan och får göra. Åklagaren som har alla utredningsresurser till sitt förfogande har onekligen ett övertag i förhållande till den misstänkte. Visst, den misstänkte och hans försvarare har rätt till inblick i utredningen, men de har alltså inte tillgång till samma resurser som åklagaren. Den kontradiktoriska principen är knappast tillämplig under förundersökningsstadiet då åklagaren och den tilltalade inte är jämbördiga parter. Detta är oberoende av om den tilltalade har en offentlig försvarare eller inte. Viss initiativrätt tillkommer den misstänkte enligt rättegångsbalkens 23 kap om förundersökningen, men samma regler ger samtidigt åklagaren rätt att besluta om och hur ett initiativ skall leda till någon åtgärd.¹⁸⁵ Förfarandet inför åklagarmyndigheten är i princip sekretessbelagt och i huvudsak inkvisitoriskt. Principerna om muntlighet, koncentration, och omedelbarhet aktualiseras inte. Om brottet inte är av enkel beskaffenhet så är det åklagaren som leder förundersökningen. Detta innebär att han skall ta ställning till sitt eget insamlade material och därefter besluta i åtalsfrågan. Detta kan av gemene man verka något underligt. För vem vill erkänna att han har fel? Nu ligger det i sakens natur att en bra åklagare skall se ett nedlagt åtal som lika framgångsrikt som ett väckt sådant. Rättvisa har ju skipats. Åklagaren skall genom sitt beslut tänka på att den person han beslutade att inte åtala antagligen var oskyldig. Att en domstol avkunnar en friande dom bör inte av åklagaren ses som ett misslyckande utan istället vara ett glädjande besked. Den tilltalade skall frikännas så snart minsta tvekan råder om hans skuld. Lindgren menar dock att praktiskt taget varje åklagare betraktar ett ogillat åtal som en motgång och ett bifallet åtal som en framgång. Han tillägger att de flesta åklagare antagligen inte tar en sådan motgång särskilt hårt men att de mer prestigebundna åklagarna på grund av detta kan komma att åsidosätta sin objektivitetsplikt.¹⁸⁶

Tyngdpunkten i rättsskipningen i brottmål har enligt Jacobsson förskjutits från huvudförhandlingen till förundersökningen. Detta medför att en förskjutning från domstolen till åklagarmyndigheten.¹⁸⁷ De svenska åklagarna avgör idag ett stort antal brottmål genom beslut om åtalsunderlåtelse, strafföreläggande, eller genom att besluta om nedläggande och inledande av förundersökningen. För de brottmål som kommer till huvudförhandling är utgången beroende av utredningen under förundersökningen och åklagarens sällning av processmaterialet. Vad som inträffat är att åklagarens möjligheter att avgöra mål under förundersökningen har blivit avsevärt större, dock endast till den misstänktes fördel.

¹⁸⁵ Rättegångsbalken 23 kap 11, 13, och 18 §§

¹⁸⁶ Lindgren, Rättsäkerheten i brottmålsprocessen, SvJT 1985 s.237

¹⁸⁷ Jacobsson, Dags för skilsmässa mellan straffprocess och civilprocess, SvJT 1997s.410

9.1 Förundersökningsledarskapet

Diskussionen om åklagarens arbetsuppgifter och maktutövning har främst rört sig om åklagarens roll under förundersökningen. Kritiken mot åklagarens inblandning i förundersökningen har främst kommit från advokat- och polishåll. Åklagarna själva finner dock att deras uppgift som förundersökningsledare vidmakthåller rätts säkerhetskravet samt medför effektivitet. Bör man förändra förundersökningen på något sätt för att förbättra rätts säkerheten för den enskilde? Under årens lopp har diskuterats om ledningen av förundersökningen borde ändras för att åklagaren på så vis skall kunna vara mer objektiv.

Esbjörnsson framhåller att polisen ensam borde leda förundersökningen då skulle skillnaden bli den att åklagaren och försvararen har samma ställning i förhållande till polisens utredningsresurser. Han fortsätter med att kritisera ”oordningen” och framhåller att skälet till denna är att två från varandra fristående myndigheter är involverade med varandra på ett och samma ansvarsområde. Esbjörnsson förespråkar istället att polisen borde vara förundersökningsledare. Detta inte minst för att upprätthålla rätts säkerhetskravet. Han anser att åklagaren dubbla roll måste kritiseras, och menar att åklagaren genom att delta i förundersökningen, på ett mycket tidigt stadium binder sig i skuldfrågan vilket är oacceptabelt. Om polisen istället ansvarar och utför utredningen kan åklagaren lättare korrigera en bedömning som han finner svår att bevisa eller rent av felaktig. Åklagaren blir på detta sätt inte bunden av tidigare uppfattningar och får följaktligen lättare att vara objektiv vid skuldbedömningen. Såväl åklagare som försvarare bör redan på detta tidiga stadium ha intagit sina partsställningar.¹⁸⁸

Linders menar att Esbjörnsson i sin kritik av det svenska åklagarväsendet inte är alldeles korrekt. Åklagarna är fortlöpande utsatta för granskning av kontrollmyndigheter och massmedia, och det finns enligt Linders sällan fog för kritik. Han menar att en polisledd förundersökning och ett tidigare partsinträde skulle vara till nackdel för åklagarens objektivitet. Om åklagarna frikopplades från förundersökningen skulle detta i stället innebära ett avståndstagande från objektivitetsprincipen. Linders anser vidare att den myndighet som skall bestämma åtalets inriktning också bör bestämma under förundersökningen. Annars kan följden lätt bli att onödigt och kostnadskrävande arbete nedläggs på en åtalspunkt som åklagaren hade bedömt som orimlig från början.¹⁸⁹

Nobel går ännu längre i sin kritik av åklagarmyndigheten än Esbjörnsson, och anser att det är dags att avveckla hela åklagarväsendet. Han förespråkar en modell utan åklagare där polisen leder förundersökningen och för talan i

¹⁸⁸ Esbjörnsson, Advokaten 1983 s.98 ff.

¹⁸⁹ Linders, Advokaten 1983 s.135 ff.

tingsrätten. I överrätterna skall en advokat föra statens talan. Likt det engelska systemet med barristers. I England har man inga åklagare, där existerar enbart en åklagarfunktion. Nobel kritiserar rollfördelningen inom straffprocessen och menar att advokater, åklagare och domare fastnar i sina yrkesroller och att man alltför sällan byter roll. Detta leder i sin tur till bristande förståelse och misstro för de andra rollerna.¹⁹⁰

Harding Olson replikerar på Nobels angrepp på åklagarväsendet och menar att en avveckling av åklagarmyndigheten skulle innebära en återgång till 1734 års lags nivå och innebära en reform utan rättshistorisk like.¹⁹¹

Nobel kritiseras även från polishåll. Esbjörnsson anser att ett avskaffande av åklagarväsendet skulle innebära en tillbakagång till tiden innan 1965. Han anser att man genom en ordning där man lägger ansvaret för utredning och lagföring av brott på en myndighet är allt annat än önskvärd. Att sköta de båda sysslorna parallellt fungerade nämligen inte enligt tidigare erfarenheter. Esbjörnsson förespråkar istället en utvidgad uppdelning av de båda myndigheterna. En separation mellan polis och åklagare påbörjades 1965 men den måste göras fullt ut. Ett system med den engelska barristermodellen som förebild är inte helt felaktig. Men han tillägger att en företrädare för staten med tjänsteansvar under alla förhållanden bör besluta i åtalsfrågan. Detta bör dock inte vara polisen för då ser det ut som det gjorde före 1965. Åklagarkåren avslutar Esbjörnsson, bör bibehållas för detta syfte.¹⁹²

Morath har även han kritiserat Nobels inlägg i debatten. Han hävdar att rollfördelningen som den ser ut idag är tillfredsställande. Tre oberoende organ: polis, åklagare och domstol har viktiga uppgifter inom straffprocessen och skapar till följd därav garantier för rättssäkerheten på området. Åklagarens erfarenhet från rätten är av stor betydelse då han ansvarar för att utredningen får rätt inriktning och vidd. Åklagaren fungerar dessutom som en kontrollinstans i förhållande till polisen och kan ändra dess beslut. Domstolen har i sin tur kontrollerande uppgifter gentemot åklagaren. Att överföra åklagarens arbetsuppgifter till polisen kan enligt Morath knappast göras utan vidare. De utvidgade möjligheter för åklagaren att besluta om åtalsunderlåtelse och strafföreläggande har en dömande karaktär. En grundläggande förutsättning för denna överflyttning av ”domaruppgifter” har delvis varit åklagarmyndighetens självständighet i förhållande till andra organ. Avslutningsvis konstaterar Morath att lagstiftarens lösning med att i förundersökningsarbetet tillvarata både polisens och åklagarens kunskaper och erfarenheter har mycket goda skäl för sig. Vid svårutredd kriminalitet såsom ekonomisk brottslighet och narkotikabrott är samarbetet mellan polis och åklagare av stor vikt.¹⁹³

¹⁹⁰ Nobel, Advokaten, 1984 s.439 ff.

¹⁹¹ Harding Olson, Advokaten 1985 s.16 f

¹⁹² Esbjörnsson, Advokaten 1985 s.18 ff.

¹⁹³ Morath, Advokaten 1985 s.13 ff.

Debatten som jag redogör för ovan pågick under mitten av 80-talet, men eftersom det rör den misstänktes/tilltalades rättssäkerhet anser jag att den även idag är aktuell. Det är viktigt att fundera över dessa frågor, och medvetandegöra hur mycket makt som egentligen ligger på åklagarens bord. I det omfattande utredningsarbete som föregick införandet av rättegångsbalken diskuterades i flera sammanhang frågan om rollfördelningen mellan polis och åklagare och om förundersökningens ledning. Processkommissionen betonade särskilt behovet av skydd för den misstänkte.¹⁹⁴ De alternativ som var aktuella var antingen ett system med förhørsdomare eller ett system där åklagaren utövade tillsyn och kontroll. Det sistnämnda blev det som lagstiftaren sedermera valde. Diskussionen rörde dock aldrig frågan om polis eller åklagare skulle leda förundersökningen eftersom dessa två organ vid denna tidpunkt utgjorde en myndighet.

I Åklagarutredningen från 1992 tas frågan upp om polis eller åklagare bör leda förundersökningen. Slutsatserna av den utredningen blev att en förändring av den i rättegångsbalken givna fördelningen av ansvaret för förundersökningen ej var nödvändig.¹⁹⁵ Utredningen ansåg att det inte kan förnekas att vissa principiella skäl talar mot åklagaren som förundersökningsledare. Parterna i en akusatorisk process skall vara jämbördig och då åklagaren disponerar över förundersökningsapparaten kan han få ett alltför stort överläge i förhållande till den misstänkte. En viss teoretisk risk finns även för att åklagaren låser sig vid ett ställningstagande om den misstänktes skuld. Ett ställningstagande som han kan ha svårighet att frigöra sig från under utredningen och då han skall besluta i åtalsfrågan. Men risken bör enligt utredningen inte överdrivas. Åklagaren är normalt inte direkt inblandad i utredningsarbetet och om åklagaren försummar sin plikt att tillvarata de omständigheter som talar till den misstänktes förmån, slår detta vanligtvis tillbaka mot åklagaren själv. Åklagarutredningen anser sammantaget att de rättsäkerhetsgarantier som finns inbyggda i rättsprocessen såsom objektivitetskravet för åklagaren och åklagarens oinskränkta bevisbörda, samverkar till att uppväga de risker som ligger i det förhållandet att förundersökningen leds av en åklagare.¹⁹⁶

9.2 Åklagarens dömande funktion

Trots att lagen utgår från principen att åtalsplikten är absolut ges åklagaren genom skilda bestämmelser ett ganska stort utrymme för avvägningar då han skall besluta i åtalsfrågan. Det beslut som fattas får stora konsekvenser för såväl den misstänkte som för målsäganden. Den misstänktes krav på rättsäkerhet ställs kontinuerligt mot samhällets intresse av att beivra brott och målsägandens intresse av att åtal kommer till stånd. Kritiken som har framförts angående åklagarens

¹⁹⁴ SOU 1926:32, s. 62 f

¹⁹⁵ SOU 1992:61, s. 334

¹⁹⁶ SOU 1992:61, s. 331 f

utökade ”dömande” befogenheter, är främst att detta innebär en maktförskjutning från domstol till åklagarmyndighet.¹⁹⁷ En avgörande skillnad mellan åklagarens beslut i åtalsfrågan och en domstols dom är dock att det beslut åklagaren fattar i åtalsfrågan är slutgiltigt. Domstolen kan aldrig ta upp ett mål till prövning då åklagaren beslutat att inte väcka åtal.¹⁹⁸ Om åklagaren beslutar att väcka åtal, så har han grundat detta på en objektiv bedömning av skuldfrågan och den insamlade bevisningen. Sedan är det domstolen som kommer att pröva denna bedömning vid huvudförhandlingen, som naturligtvis inte är bunden av åklagarens uppfattning. Åklagaren kan på så vis avgöra ett mål i negativ riktning, men kan genom sitt beslut inte skuldbelägga eller straffa någon. Om åklagaren beslutar om åtalsunderlåtelse skuldbelastar han visserligen men han straffar inte någon. Detta kan sägas vara en slags negativ domsmakt, eftersom åklagaren genom sin åtalsunderlåtelse fastställer den misstänktes skuld och samtidigt undanhåller honom från straff. Men hur förhåller det sig då åklagaren beslutar om straffföreläggande? Ett sådant beslut innehåller både en brottsrubricering och ett straff. Den misstänkte kan i dessa fall undanröja åklagarens domsmakt genom att helt enkelt inte godkänna föreläggandet. I sådana fall skall saken prövas i domstol och därför ligger den slutliga domsmakten alltid hos domstolen då det gäller straffföreläggande. Åklagarens domsrätt är ju faktiskt enligt detta resonemang antingen enbart negativ vid åtalsunderlåtelsebeslut, eller beroende av den misstänktes godkännande vid straffföreläggande.

Åklagarens beslut i åtalsfrågan har, även om det inte är av slutgiltig natur, stor betydelse för hur den fortsatta processen kommer att se ut. Och genom att besluta om åtalsunderlåtelse eller straffföreläggande får åklagarens beslut onekligen konsekvenser för den misstänkte. Åklagaren har av flera skäl, dock främst processekonomiska sådana, fått utökade möjligheter att besluta om åtalsunderlåtelse och straffföreläggande. Vad innebär detta då för den enskilde? Framför allt innebär det att åklagarens möjlighet att avgöra mål under förundersökningen blivit allt större. Skälet till att rätten skall pröva skuldfrågan innebär ju att domstolsprövningen skall utgöra ännu en kontrollinstans, som skapar ökad rättsäkerhet för den misstänkte. Rätten skall pröva att åklagaren inte misstagit sig i skuldfrågan och detta görs på grundval av ett säkrare bevismaterial än det som stått åklagaren till buds genom förundersökningsprotokollet.¹⁹⁹ Ett stort antal brottmål avgörs av åklagarmyndigheten genom straffföreläggande, beslut att inte inleda eller att lägga ned förundersökningen, eller genom åtalsunderlåtelse. Den grundläggande principen om kontradiktion är inte tillämplig under förundersökningsstadiet och detta kan vara negativt ur rättsäkerhetssynpunkt, om ett flertal mål avgörs redan vid detta moment. En stor skillnad mellan ett åklagarbeslut i åtalsfrågan och en domstols dom är att åklagarens bedömning sker enbart på handlingarna. Detta innebär alltså ett rent skriftligt förfarande. När åklagaren fungerar som domstol gäller inte heller de

¹⁹⁷ Jacobsson, Dags för skilsmässa mellan straffprocess och civilprocess, SvJT 1997 s. 412

¹⁹⁸ Rätten för målsäganden att väcka enskilt åtal kvarstår naturligtvis.

¹⁹⁹ Ekelöf V s.164

principer om muntlighet, omedelbarhet och koncentration som är så viktiga ur den misstänktes perspektiv. Det är också där rättssäkerhetsbristen uppkommer eftersom man traditionellt ansett att en opartisk prövning av ett brottmål *endast* kan göras av domstolen. Att både staten och den misstänkte gör stora ekonomiska och tidsmässiga vinster kan dock inte förnekas, dessutom är det en klar fördel att "småmålen" inte behöver avgöras i domstol. De effektivitetsvinster och processekonomiska fördelar som åklagarens dömande funktion medför har därför ansetts överväga de nackdelar som ett sådant här förprocessuellt förfarande innebär.

10 Egna synpunkter

Åklagaren innehar en nyckelroll i den svenska straffprocessen. Mitt arbete handlar om åklagarens förhållande till den misstänkte/tilltalade, och de juridiska och etiska frågeställningar som kan uppkomma i detta förhållande. För att klargöra de problem som finns har jag gjort en grundlig genomgång av åklagarens uppgifter. Han innehar tre olika roller under den rättsliga processen. Denna rollfördelning har delvis historiska förklaringar eftersom åklagare och polis tillhörde samma myndighet fram till 1965. Då åklagaren är förundersökningsledare så skall han iakttäta objektivitet och tillvarata bevisning som talar både för och emot den tilltalades skuld. Detta är inte helt problemfritt i alla fall inte i teorin. Att åklagaren insamlar bevis och sedan också skall göra ett ställningstagande i åtalsfrågan på grundval av sitt eget insamlade material. Han bekräftar så att säga sitt eget ställningstagande vid åtalsbeslutet.²⁰⁰ Åklagarens tredje roll är som den tilltalades motpart i rättegången, då åklagaren för statens talan.

Åklagarens varierande arbetsuppgifter medför att han i sin yrkesutövning har att tillgodose flera, ibland motstående intressen. Huvudproblemet är hur man skall kunna uppnå en balans mellan samhällets behov av en effektiv brottsbekämpning och den enskildes behov av rättssäkerhet. Är dessa två aspekter oförenliga? Den viktigaste principen som åklagaren har att iakttäta under samtliga skeden av processen är kravet på objektivitet. Detta innebär för det första att åklagaren skall tillvarata alla omständigheter som framkommer under den förberedande undersökningen, även de som talar till den misstänktes förmån. För det andra innebär åklagarens objektivitetsplikt att han inte får låta sin personliga eller subjektiva uppfattning ligga till grund för ett beslut. Åklagaren skall inte kämpa för att till varje pris få en fällande dom, han skall i stället sträva efter att uppnå en objektiv riktig dom. Oskyldiga personer bör så snart som möjligt uteslutas ur rättsprocessen, och det är åklagarens ansvar att detta sker. Skyldigheten att iakttäta objektivitet är mycket långtgående och i princip undantagslös.

²⁰⁰ Jacobsson, Lagbok i straffprocess, s. 60

Objektiviteten gör sig starkast gällande under förundersökningen, eftersom detta stadium av processen innehåller mycket litet av det kontradiktoriska förfarande som i övrigt utmärker den svenska straffprocessen. Åklagarens huvuduppgift är att som förberedande instans avgöra om tillräckliga skäl föreligger för åtal. Utgångspunkten skall vara att utreda och undersöka samtliga omständigheter som framkommer i målet. De problem som kan uppkomma i objektivitetshänseende då åklagaren leder förundersökningen anser jag uppvägas av den rättssäkerhet som åklagarens kontrollerande funktion uppfyller under detta förberedande stadium. Att polisen ensam skulle ansvara för förundersökningen anser jag vara att ta ett steg tillbaka för rättssäkerheten. Dessutom skulle en polisledad undersökning leda till många bristfälliga utredningar ur juridiskt synpunkt. Polisens kompetens har på senare år förbättrats mycket, men jag anser ändå att en person med juridiska kunskaper och processvana är att föredra vid en undersökning då den misstänkte befinner sig i ett sådant utsatt läge som det faktiskt innebär att vara anklagad för ett brott. Kravet på ett väl underbyggt ärende leder till att åklagaren håller sig objektiv och söker efter eventuella svagheter i utredningen. Det är ju ändå han som skall lägga fram åtalet och få sin talan granskad av domstolen. Jag anser att de rättssäkerhetsgarantier som finns i systemet, d.v.s. bevisbördans placering och åklagarens objektivitet, uppväger de risker som kan uppstå med åklagaren som förundersökningsledare.

Åklagarens dömande funktion har genom årens lopp utvidgats och åklagaren har idag större möjligheter att avgöra ett mål redan på förundersökningsstadiet. En nackdel som uppkommer när det är åklagaren som beslutar i en fråga är att den misstänktes möjligheter till att överklaga "domen" försvinner. Möjlighet finns förstås till överprövning, vilket innebär att en överordnad åklagare prövar ett beslut som en underordnad åklagare fattat. Överprövningen ger den misstänkte en möjlighet att kontrollera att ett åklagarbeslut är korrekt. Överprövningsinstitutet måste ses som en form av rättssäkerhetskontroll till den misstänktes fördel. Men som jag har redogjort för ovan så innehar åklagaren inte den omfattande dömande makt som man kanske kan tro. De beslut som åklagaren fattar är ju antingen av negativ karaktär eller beroende av den misstänktes godkännande. Vad finns det för nackdelar för den misstänkte då åklagaren tar dessa beslut? Man kan tänka sig att en misstänkt som är oskyldig accepterar ett strafföreläggande även om han är oskyldig, för att slippa det offentlighetens ljus som en huvudförhandling medför. En annan situation som kan uppstå är i det fall att åklagaren beslutar om åtalsunderlåtelse. Ett sådant beslut innebär ju att åklagaren klarlagt att den misstänkte har begått brottet. Även om han undslipper åtal så har hans skuld i realiteten fastställts. Detta är ju en slags dom och möjligheten finns att den misstänkte hellre hade sett saken bli prövad av en domstol. När åklagaren beslutar om åtalsunderlåtelse finns ingen möjlighet för den misstänkte att överklaga. Sammantaget anser jag dock att riskerna med åklagarens utökade dömande funktion är relativt små. Man har före varje utökning av denna del av åklagarens tjänsteutövning utfört omfattande utredningar för att försäkra sig om att medborgarnas rättsäkerhet inte har varit i farozonen.

Anledningen till att åklagarens dömande uppgifter har utökats är emellertid att staten har tagit stor hänsyn till effektivitets- och kostnadssynpunkter. Man har ansett att åklagaren har den kompetens som krävs för att ta denna typ av beslut och bestämt sig för att utnyttja den. Detta kan dock enligt Lindgren ha inverkat menligt på rättssäkerheten, vilken i ett rättssamhälle inte bör skattas i pengar.²⁰¹

Även under huvudförhandlingen är åklagaren ålagd objektivitet. Framför allt skall åklagaren inte undanhålla information som talar till den tilltalades förmån. Dessutom har åklagaren en skyldighet att uppmärksamma rätten på omständigheter som ger honom anledning att omvärdera det tidigare beslutet i åtalsfrågan och på grund av detta eventuellt nedlägga åtalet. Att den misstänkte har en offentlig försvarare är av yttersta vikt under huvudförhandlingen. Förekomsten av en försvarare utjämnar nämligen det underläge i förhållande till åklagaren som den tilltalade befinner sig i. Detta innebär emellertid inte att åklagaren befrias från objektivitetskravet. Om försvararen av någon anledning underlåter att framföra de omständigheter som talar till den tilltalades förmån, är det åklagarens tjänsteplikt att uppmärksamma rätten på detta förhållande. En annan viktig aspekt av objektivitet under huvudförhandlingen är att åklagaren skall undvika underhandskontakter med rätten. Den misstänkte kan annars lätt få intryck av att domstolen och åklagaren samverkar för att få honom fälld. Åklagarens förhållande till domstolen måste präglas av objektivitet och integritet. Åklagaren måste vidare bortse från sin personliga uppfattning i skuldfrågan, han skall endast lägga fram de omständigheter som han objektivt sett kan underbygga med bevisning. Åklagarens uppgift är att uppnå en objektivt riktig dom, och detta gör han genom att lägga fram alla relevanta omständigheter i målet. Att åklagaren dessutom håller en viss distans till målsägande är också viktigt för att objektiviteten skall upprätthållas under huvudförhandlingen.

I Europakonventionens artikel 6 återfinns vissa rättigheter för den misstänkte som skall utgöra en grundläggande förutsättning vid förhållandet mellan åklagare och misstänkt/tilltalad. Oskyldighetspresumtionen i artikel 6:2 är den viktigaste av dessa regler. Denna regel innebär att åklagaren måste se den misstänkte som oskyldig till dess att domstol har avgivit en fällande dom. Dessutom innefattar bestämmelsen den misstänktes rätt till kontradiktion och en rättvis rättegång där alla omständigheter beaktas. Även andra av reglerna i artikel 6 är av stor vikt för den misstänktes rättssäkerhet. Rätten att vara tyst, rätten att förhöra vittnen och rätt till underrättelse och försvarare är alla bestämmelser som tillkommit för att garantera denna. Att Sverige ett flertal gånger blivit fälld av Europadomstolen visar på att den höga grad av rättssäkerhet som många anser att Sverige har, inte är självklar. Jag vill inte påstå att jag genom min redogörelse kommit fram till några revolutionerande slutsatser. Däremot anser jag att en diskussion om den misstänktes rättssäkerhet alltid är aktuell, och jag hoppas att min framställning om

²⁰¹ Lindgren, Rättssäkerheten i brottmålsprocessen SvJT 1985s. 236

åklagarens uppgifter, hans förhållande till den misstänkte och den misstänktes rättigheter har gjort läsaren uppmärksam på de problem som kan uppstå.

Käll- och litteraturförteckning

Offentligt tryck

SOU 1926:32	Processkommissionens betänkande ang. rättegångsväsendets ombildning.
SOU 1938:44	Processlagberedningens förslag till rättegångsbalk. (cit. PLB)

SOU 1982:26	Översyn av rättegångsbalken. Processen i tingsrätt del B
SOU 1992:61	Ett reformerat åklagarväsende, del A. Betänkande avgivet av åklagarutredningen –90.
SOU 1993:40	Fri-och rättighetsfrågor.
DsJu 1986:10	Ändrade regler om enskilt anspråk vid förundersökning och rättegång.
NJA II 1943 s. 1	Den nya rättegångsbalken.
Prop. 1984/85:3	Om åtalsunderlåtelse.
Prop. 1986/87:89	Om ett reformerat tingsrättsförfarande.
Prop. 1987/88	Om ändring i rättegångsbalken (enskilt anspråk vid förundersökning och rättegång)
Prop. 1996/97:8	Utökad användning av strafföreläggande.

Justitieombudsmannen

JO 1977/78 s.123
JO 1988/89 s.67
JO 1990/91 s.67
JO 1992/93 s.141
JO 1994/95 s.43
JO 1994/95 s.146
JO 1994/95 s.149
JO 1996/97 s.57
JO 1997/98 s.112
JO 1998/99 s.98

Justitiekanslern

JK 1993 s.73
JK 1993 s. 92

Riksåklagaren

RÅC I:95	Anvisningar angående vissa frågor rörande ledningen av förundersökningen i brottmål.
RÅC I:105	Allmänna råd om åtalsunderlåtelse och förundersökningsbegränsning.
RÅC I: 122	Allmänna råd om målsägande i brottmål.
RÅC I.123	Allmänna råd om åtalsunderlåtelse för unga.

RÅC I: 124

Allmänna råd om åtalsunderlåtelse och förundersökningsbegränsning samt föreskrifter om viss underrättelseskyldighet.

RÅFS 1979:1

Anvisningar angående vissa frågor rörande ledningen av förundersökningen i brottmål.

Övriga källor

Compendium of United Nations standards and norms in crime prevention

Rättsfall

Högsta domstolen

NJA 1994 s.254

Europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna

Mc Goff mot Sverige

Series A 83-A, 1984

Skoogström mot Sverige

Series A 83-A, 1984

Unterpertinger mot Österrike

Series A 110-A, 1986

Kostovski mot Nederländerna

Series A 166-A, 1989

Asch mot Österrike

Series A 242-A, 1993

Allenet de Ribemont mot Frankrike

Series A 308-A, 1995

Murray mot Storbritannien

1996-I, dom 08.02.1996

Saunders mot Storbritannien 1996-VI dom 17.12.1996

Litteratur

Andenaes m.fl.

God åklagarsed, Förhandlingar på det 31:a Nordiska juristmötet, 1987, del I s.57-70

Bring, Thomas

Förundersökning, andra upplagan, Stockholm 1999

Bylund, Torleif

Tvångsmedel 1. Personella tvångsmedel i straffprocessen, Göteborg 1993

Danelius, Hans

Mänskliga rättigheter i europeisk praxis, Stockholm 2000

Ekelöf, P-O

Rättegång I, sjunde upplagan, Lund 1994, (cit. Ekelöf I)

Ekelöf, P-O

Rättegång II, åttonde upplagan, Stockholm 1996, (cit. Ekelöf II)

Ekelöf, P-O

Rättegång III, sjätte upplagan, Stockholm 1998, (cit. Ekelöf III)

Ekelöf, P-O

Rättegång IV, sjätte upplagan, Göteborg 1992, (cit. Ekelöf IV)

Ekelöf, P-O

Rättegång V, sjunde upplagan, Stockholm 1998, (cit. Ekelöf V)

Fitger, Peter	Rättegångsbalken, del I och II, Stockholm 1998
Gärde, Nathanael m.fl.	Nya rättegångsbalken, faksimilupplaga, Göteborg 1994
Heuman, Lassen	Brottets beivrande, Stockholm 1992
Jacobsson, Ulla	Lagbok i straffprocess, Malmö 1996
Jareborg, Nils	Essays in criminal law, Helsingborg 1988
Klette, Hans	Brottmålsprocessen ur den tilltalades perspektiv, Lund 1976
Lithner, Klas	Åklagararbete och åklagarroll, Stockholm 1983
Olivecrona, Karl	Rättegången i brottmål enligt RB, Lund 1968
Träskman, P.O.	Presumtionen om den för brott misstänktes oskyldighet, Festschrift till Lars Welamson, Malmö 1988

Tidskriftsartiklar

Alhem, Sven- Erik	Tiga i rätten fel taktik, DN debatt 16/12 1999
Ekelöf, P-O	Recension av M. Heuman, B. Lassen, Brottets beivrande, SvJT 1953 s.19
Esbjörnsson, Esbjörn	Skall polis eller åklagare leda förundersökning om brott? Advokaten, Tidskrift för Sveriges Advokatsamfund 1983 s. 98
Esbjörnsson, Esbjörn	”Avskaffa åklagarna” tes som får poliskritik, Advokaten, Tidskrift för Sveriges Advokatsamfund 1985 s. 18
Harding-Olson, Bengt	Dags att avveckla försvararkåren, Advokaten Tidskrift för Sveriges Advokatsamfund 1985 s. 16
Jacobsson, Ulla	Dags för skilsmässa mellan straffprocess och civilprocess, SvJT 1997 s. 405
Laurin, Joel	En domares synpunkter på åklagarens uppgifter i rättegången, SvJT s. 251
Lindberg, Gunnel	Åklagarens roll vid uppkläring av brott, BRÅ-Apropå 1982:1 s. 18
Lindberg, Gunnel	Om åklagaretik, SvJT 1997 s. 197
Linders, Jan	Esbjörnssons åklagarskiss vrångbild av verkligheten, Advokaten, Tidskrift för Sveriges Advokatsamfund 1983 s.135
Lindgren, Rune	Rättssäkerheten i brottmålsprocessen, SvJT 1985 s. 236
Lindström, Lars	Åklagarna bör sätta påföljden i fokus vid rättegången, BRÅ-Apropå 1999:2 s.18
Modeér, Kjell-Åke	Den stora reformen, SvJT 1999 s.400

Morath, Axel	Åklagarna behövs, Advokaten, Tidskrift för Sveriges Advokatsamfund 1985 s.13
Nobel, Peter	Dags att avveckla åklagarväsendet, Advokaten, Tidskrift för Sveriges Advokatsamfund 1984 s.439
Nordh, Robert	Tystnaden räcker aldrig som bevis, DN debatt 19/12 1999
Sjödin, Claes	Om rätten att hålla tyst, Advokaten, Tidskrift för Sveriges Advokatsamfund 1994 s. 246
Östberg, Eric	Åklagarreflektioner kring rättegångsbalken, SvJT 1999 s. 440